

החקלאות

1. קווי ההתפתחות העיקריים

בשנת תש"ך¹ הואט גידולו של הייצור החקלאי בהשוואה לחמש השנים, שקדמו לה, ובמיוחד לעומת שנת תשי"ט. התפוקה הגולמית גדלה, במונחים ריאליים, ב-3 אחוזים לעומת גידול של 17 אחוזים בשנת תשי"ט וגידול שנתי ממוצע של 14 אחוזים בשנים תשי"ד עד תשי"ט. התפוקה המשוקת גדלה ב-10 אחוזים לעומת 23 אחוזים בשנת תשי"ט וגידול שנתי ממוצע של 15 אחוז בשנים תשי"ד עד תשי"ט. תשומת החומרים והשירותים (להוציא עבודה, ריבית וקרע) גדלה ב-6 אחוזים.

לראשונה מאז קום המדינה לא גדל התוצר החקלאי הנקי, ואולי אף ירד במידת-מה (ראה לוח י"1), לעומת עלייה של 25 אחוזים בתשי"ט ועלייה שנתית ממוצעת של כ-12 אחוזים בשנים תשי"ד עד תשי"ח.

מחירי התפוקה ליצרן נשארו, בממוצע, ללא שינוי. מאחר שתשלומי הסובסידיות לחקלאות הוגדלו ב-24 מיליון ל"י², גדל ערך התפוקה הגולמית במחירים ליצרן ב-6 אחוזים³ והסתכם בשנת תש"ך ב-830 מיליון ל"י; ההכנסה שנוצרה בחקלאות גדלה בשיעור של כ-6 אחוזים והסתכמה ב-400 מיליון ל"י בקירוב. מספר ימי העבודה בחקלאות לא השתנה, כנראה, בשנת תש"ך⁴, ולפיכך גדלה ההכנסה הנוצרת ליום עבודה בשיעור דומה.

ההכנסה הנקייה של בעלי המשקים, לאחר ניכוי תשלומי שכר העבודה לשכירים בחקלאות ותשלומי הריבית ודמי החכירה ששולמו עלי-ידי החקלאים, עלתה ב-19 מיליון ל"י, שהם 7.5 אחוזים, והסתכמה ב-270 מיליון ל"י. נראה, כי מספר יחידות המשק בחקלאות לא גדל בשנת תש"ך, ולפיכך הגיע גם הגידול הממוצע בהכנסה ליחידת משק ל-7.5 אחוזים. ייתכן שמספר ימי העבודה של העצמאיים — בעלי המשקים ובני משפחותיהם העובדים ללא תשלום שכר — גדל במידת-מה, ובמקרה זה נמוך שיעור העלייה בהכנסה הנקייה ליום עבודה עצמית מ-7.5 אחוזים.

החששות מפני ירידה ברווחיות הייצור החקלאי והקשיים הכספיים הממושכים, בהם נתונים חקלאים לא מעטים, הביאו לירידה ניכרת בהשקעות במשקים החקלאיים; השקעות אלה פחתו ב-16 מיליון ל"י והסתכמו ב-98 מיליון ל"י. ייתכן שלולא האווירה, שנוצרה עקב הדיונים

¹ 1 באוקטובר 1959 עד 30 בספטמבר 1960.

² סכום זה אינו כולל את התמיכות לגורמי הייצור: מים, דשנים וכו'.

³ בדו"חות קודמים של בנק ישראל לא נחשבו פיצויי הבצורת בגדר סובסידיות רגילות מחמת העדר קשר ישיר בינו לבין מחיר התפוקה או התשומה, ומשום כך לא נכללו בערך התפוקה במחירים ליצרן, אלא הוגדרו כתשלומי העברה. צירוף פיצויי הבצורת לתפוקה (במחירים ליצרן) כאן בא לשם תיאום עם ההגדרות המקובלות בחשבונות הלאומיים לגבי הסקטורים האחרים. בהתאם לכך יש לראות בפיצויי הבצורת — מעין תוספת למחירים שקיבל היצרן עבור כלל התפוקה.

⁴ אומדן מספר ימי העבודה מבוסס על גורמות העבודה בגידולים השונים בשים לב לשינויים שחלו בהן — בתקופה תשי"ד עד תשי"ט. (למקורות הנתונים ופרטי החישוב, ראה הנספח הסטטיסטי לדו"ח זה).

הרכב התפוקה החקלאית הגולמית, תשי"ט ותש"ך

אחוז העלייה או הירידה (-) מתשי"ט לתש"ך			הערך במחירים שוטפים		
המחיר	הכמות	הערך	תשי"ט * תש"ך		
			מיליוני ל"י		
5.4	0.2	5.7	399.2	377.8	ההכנסה שנוצרה בחקלאות
—	—	50.2	71.7	47.8	פחות : סובסידיות לתוצרת חקלאית **
-1.0	0.2	-0.8	327.5	330.0	התוצר החקלאי הנקי
2.2	4.4	6.8	45.6	42.7	הבלאי ***
-0.6	0.7	0.1	373.1	372.7	התוצר החקלאי הגולמי
0.8	14.0	15.0	292.4	254.3	התשומה הקנויה ****
1.0	-13.4	-12.5	92.6	105.8	מוצרי ביניים
—	—	50.2	71.7	47.8	סובסידיות
3.1	3.1	6.3	829.8	780.6	התפוקה החקלאית הגולמית

* נתונים מתוקנים.

** לרבות פיצוי בצורת.

*** לפי ערך החידוש.

**** פרט לשכר עבודה, ריבית ודמי הכירה.

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

בתכניות להגבלת הייצור, היתה הירידה גדולה יותר, שכן חקלאים רבים עשו מאמץ להגדלת ההשקעות, במיוחד בלולים ובמטעים, כדי להבטיח לעצמם מיכסות ייצור מוגדלות, לאחר שתכנסנה ההגבלות לתוקפן. גם ההשקעות בייצור, שימור והכשרת קרקע וכיוצא בהם — פחתו ב-3 מיליון ל"י בגלל צמצום היקף העבודות היוזמות עם השיפור במצב התעסוקה ביישובים החדשים ובמשק בכלל. לעומת זאת, גדלו ההשקעות במפעלי המים, ובעיקר במוביל הירדן, מ-41 מיליון ל"י ב-57 מיליון ל"י.

האשראי הבנקאי גדל במשך שנת תש"ך ב-9 אחוזים¹, שיעור העולה על גידול ערך התפוקה והתשומה כאחת, והסתכם ב-156 מיליון ל"י בסוף 1960 לעומת 143 מיליון בסוף 1959. הגידול כולו היה במסגרת ה"אשראי המוכון", והוא ניתן למטרות הכלולות בתכנית ההכוונה, ואילו באשראי שלא במסגרת ההכוונה לחקלאות לא חל גידול.

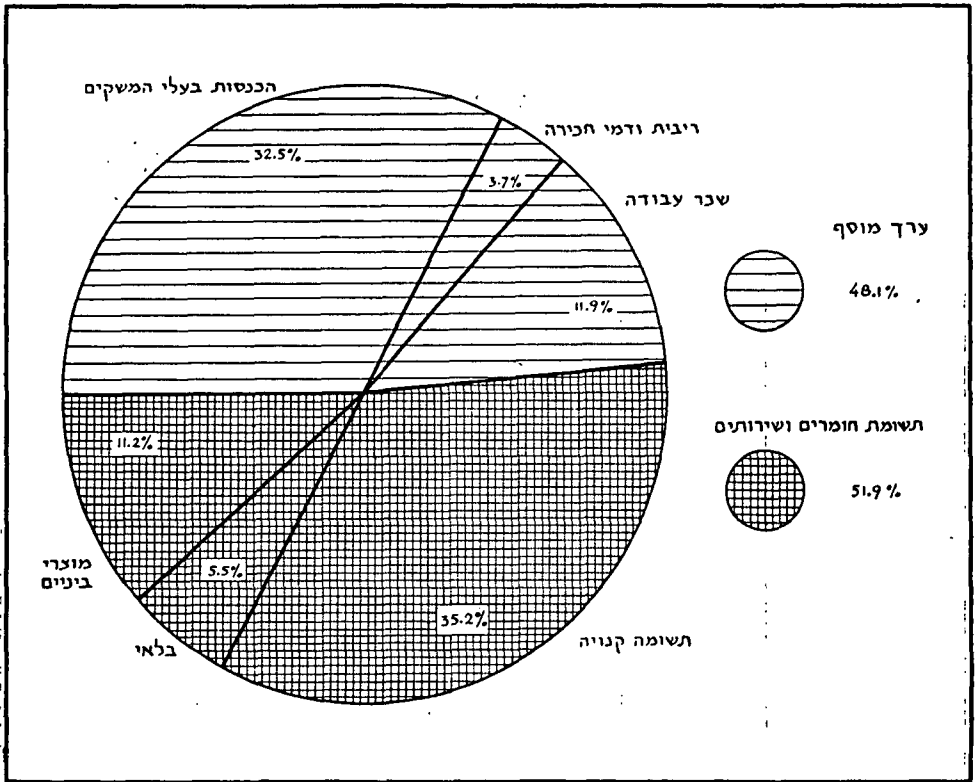
גם אם אין הנתונים מספיקים להערכה כמותית נראה, כי בסיכומי של דבר השתפר המצב הכספי בחקלאות בשנת תש"ך לעומת תשי"ט. מסקנה זו מבוססת על ההפתחותיות הבאות :

- האשראי לזמן קצר, ממקורות בנקאיים ומספקים סדירים גדל יותר מן הגידול בצורכי ההון החוזר ואיפשר המרה חלקית של האשראי קצר המועד הניתן בתנאים גרועים יותר.
- האשראי לזמן ארוך ממקורות ציבוריים למימון השקעות, לרבות כספי הקונברסיה והקונסולידציה (המרת חובות והשלמת השקעות) כיסו חלק גדול יותר מההשקעות החדשות. אם כי היה על החקלאות להשלים ממקורות עצמיים סכום של כ-22 מיליון ל"י, הרי היה זה סכום קטן ביחס לעומת השנים הקודמות.

¹ יתרת האשראי בסוף 1960 לעומת סוף 1959.

הרכב התפוקה החקלאית הגולמית, תש"ך

(אחוזים)

ג. הגידול בהכנסה הנקייה של החקלאות בצירוף ניכויי הבלאי הגדולים יותר, היה בהם כדי לכסות את המימון העצמי של ההשקעות החדשות¹, וכנראה, גם את הגידול בפירעון ההלוואות לזמן ארוך.

(א) מגמות גידול התפוקה

מצבה של החקלאות מבחינת ההכנסות ומבחינת הנזילות הכספית הוטב, איפוא, בשנת תש"ך למרות האטת הגידול בתפוקה המשוקת לעומת שנת תשי"ט, בה גדלה התפוקה בשיעור רב. התפתחות זו מלמדת, עד כמה עלולה האצת הגידול בתפוקה הריאלית, ללא התחשבות מספקת באפשרויות השיווק, להיות בעוכרי החקלאות; בעוד שהרחבת הייצור, כשהיא מתואמת עם הגידול בביקוש המקומי ועם אפשרויות היצוא, עשויה להבטיח גידול בהכנסות החקלאים.

אם כי הגידול בתפוקה היה איטי הרבה יותר מאשר בעבר, אין לומר עדיין באיזו מידה אפשר לראות בכך שינוי מגמה מבחינת הטווח הארוך, שיש בו כדי להבטיח גם בעתיד גידול מתואם של ההיצע לביקוש. שכן אחדים מן הגורמים, שהביאו לידי התפתחות זו הם מקריים, ואילו

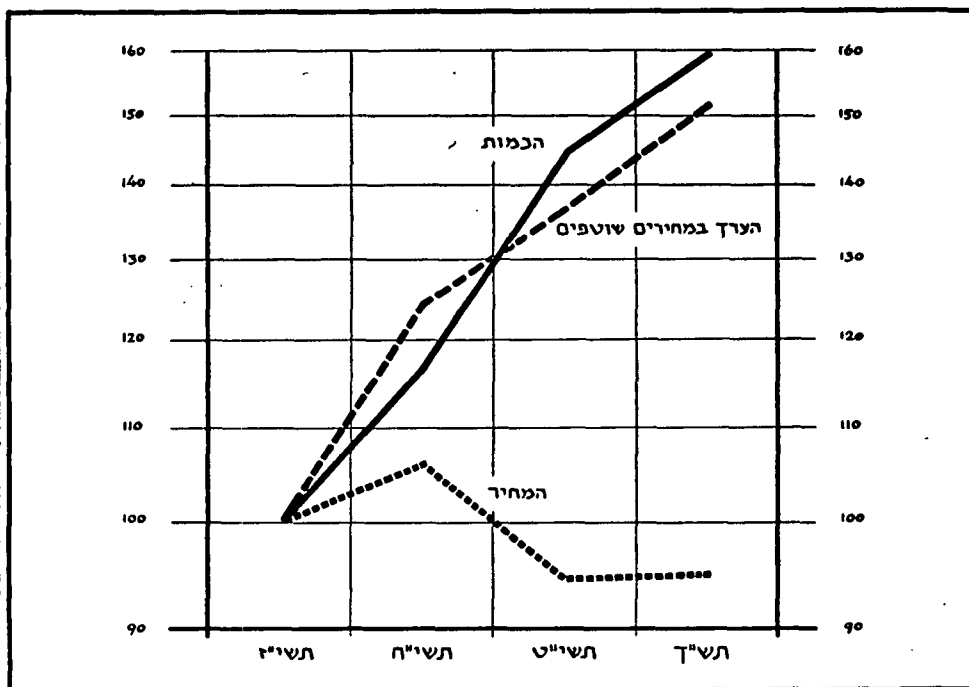
¹ ההשקעה הגולמית, הכוללת את ההוצאות לחידוש נכסים שהתבלו (ראה להלן הערה ללוח י"15).

התמדת פעולתם של האחרים אינה מובטחת. הגורם המקרי העיקרי שפעל לצמצום גידול התפוקה הוא הבצורת, שהיתה בשנה זו החמורה בין הבצורות שהוכחה בן החקלאות בריציפות בשלוש השנים האחרונות. ניתן להניח שגזקי הבצורת יתגלו בחלקם גם בשנים הבאות עקב ההשפעה המצטברת של שרשרת הבצורות על דלדול מקורות המים ועקב השחיטה המוגברת של צאן ובקר בשל מחסור בשטחי מרעה, אשר ייתכן שהפחיתה את פוטנציאל עליית התפוקה בעתיד.

דיאגרמה 2"

מדדי ערך, כמות ומחירים של התפוקה החקלאית המשווקת, תשי"ז עד תש"ך

(תשי"ז=100)

השפעתם של חלק מן הגורמים האחרים, עתידה להימשך תקופה ארוכה יותר; ואילו שינוי ביתר הגורמים עתיד לגרור אחריו תוך תקופת זמן קצרה שינוי מקביל בתפוקה. הגורם העיקרי להאטה בהרחבת התפוקה של ענף הלול, שהינו ענף רגיש לתנודות קוניוקטורליות, היה הירידה ברווחיות הענף בשנת תשי"ט ובמשך שנת תש"ך, בעקבות ירידת מחירי הביצים והעופות ליצרן. למדיניות התמיכות של הממשלה בעתיד תיוודע השפעה מכרעת על ממדי הענף, שכן התמיכות מהוות כ-30 אחוזים ממחיר הביצה ליצרן. הממשלה עומדת בפני לחץ כבד של המתיישבים, ובמיוחד בהתיישבות החדשה, להרחבת התמיכות ולהסרת ההגבלות מעל הרחבת הלול ביישובים אלה, החסרים מקורות פרנסה אלטרנטיביים.

האטת התפוקה ברפת הושפעה במידת מה מהבצורת שצמצמה, כאמור, את אפשרויות המרעה, וכן מתמותה ממחלת הפה והטלפיים. גם הכדאיות היחסית של גידול בקר לבשר בהשוואה לזו של ייצור חלב, שציינה, כנראה, את שנת תש"ך, גררה שחיטה מוגברת של עגלות ומבכירות, ואף של פרות חולבות והאיטה בכך את הגידול בתפוקת הענף. נראה שגם לתכניות הגבלת הייצור היתה

השפעה מרסנת על הרחבת העדר. בגלל גורמים אלה לא גדלה רפת החלב במשך שנת תש"ך, ועקב הירידה במספר המבכירות והעגלות ניתן לצפות ליציבות יחסית בתפוקת החלב במשך מרביתה של שנת תשכ"א. אך מאחר שבסוף שנת תש"ך עלו מחירי מוצרי החלב, עלולה התפתחות זו לצמצם את קצב השחיטה והסלקציה ועל-ידי כך יוגבר קצב גידול ייצור החלב כבר בסוף שנת תשכ"א.

לעומת זאת, נראה שבתנאי טבע רגילים, תהא הרחבת תפוקת הפירות איטית יותר, יחסית, בשנים הקרובות, כתוצאה מהאטת קצב הנטיעה בשנים האחרונות — אם כי יש לצפות לעלייה ביבוליהם של המטעים החדשים. על אף האטה זו הרי נוכח העודפים הצפויים בתפוקת הפירות יש לצפות להמשך הירידה בהשקעות בנטיעה חדשה. גם בהרחבת גידולי השלחין עשויה לחול האטה נוספת בגלל מצב מקורות המימון, אשר לא יאפשר המשך ההרחבה המהירה, לפחות עד להשלמת השלב הראשון של מפעל הירדן.

(ב) מדיניות התכנון

החקלאות הישראלית עומדת בשנים האחרונות בפני בעיות חמורות. מצד אחד, קיים בה כושר ייצור העולה על הביקוש במחירים המכסים את הוצאות הייצור. עודף כושר ייצור קיים כבר עתה בכמה ענפים, במיוחד בענפי הלול והירקות, ובמידת-מה גם ברפת החלב. בענפים אחרים, כגון ענף המטעים צפוי עודף זה בעתיד, כשתבשלנה ההשקעות שנעשו בשנים האחרונות ותבאנה להגדלה רבה של התפוקה. עודף כושר הייצור הוא בחלקו תוצאה של השקעות רחבות-היקף בעבר, והעתידות להעשות גם בשנים הקרובות במסגרת התכניות לביסוס ההתיישבות החדשה, ובחלקו הוא תוצאה של גידול מהיר של הפריור הודות להתקדמות הטכנולוגית ולרכישת ידע ונסיון על ידי החקלאים. מאידך, נמוכה רמת ההכנסות הממוצעת של החקלאים במידה ניכרת מזו של קבוצות אחרות באוכלוסייה. רמה נמוכה של הכנסות מציינת במיוחד את ההתיישבות החדשה, שטרם הועמדה לרשותה מיכסת ההשקעות המלאה בענפי החקלאות. במצב זה אין אפשרות להגדיל את הכנסות החקלאים בדרך של הגדלת התפוקה, בין אם על ידי ניצול כושר הייצור הקיים ובין אם על ידי יצירת כושר ייצור נוסף בעקבות הגדלת ההשקעות בהתיישבות החדשה, שכן אין השוק המקומי יכול לקלוט את כל תוספת התפוקה, ללא ירידת מחירים, ובעקבותיה — ירידת רמת ההכנסות של החקלאים.

אחד הפתרונות החלקיים לבעיה זו הוא בהגדלת היצוא החקלאי. היקף היצוא החקלאי הישיר, פרט להדרים, הגיע בשנת תש"ך ל-14 מיליון דולר, בקירוב, ובכלל זה — 7.8 מיליון דולר יצוא ביצים, שהרחבתו אינה כדאית. בשנת תש"ך גדל היצוא החקלאי, פרט להדרים ולביצים, ב-2 מיליון דולר, ואילו היצוא החקלאי העקיף, העובר עיבוד תעשייתי, גדל ב-3 מיליון דולר, בערך. בין הגורמים, המעכבים את הרחבת היצוא החקלאי בכמה ענפים, יש למנות את הוצאות הייצור הגבוהות יחסית למחירים בחוץ לארץ ואת קשיי הארגון וההובלה. המאמצים, שנעשו עד כה, להתגבר על מכשולים אלו לא הביאו עדיין להרחבה הרצויה ביצוא, ובנסיבות הקיימות נודעת חשיבות מיוחדת לנקיטת אמצעים על ידי הממשלה והחקלאים כאחד להוזלת הוצאות הייצור ולארגון הייצור לשם יצוא.

עם זאת, לא תוכל, כנראה, הגדלת היצוא, אף אם תוכתר בהצלחה, לאפשר ניצול מלא של כושר הייצור הקיים עתה והעתיד להיווצר. במצב זה אין מנוס מנקיטת אמצעים לתכנון ולהסדר הייצור החקלאי שימנעו עודפי ייצור.

קיום עודפים גדולים היה בולט ביותר בענף הלול, והשיטה בה נקטה הממשלה לקראת שנת תשכ"א היתה קביעת מיכסות ייצור לכל יצרן ויצרן בשיעור מסוים מהיקף תפוקתו בשנת 1959/60, בהתיישבות החדשה בלבד, בישובים שבהם נכלל ענף הלול במסגרת תכנון המשק, נקבעו מיכסות, שאפשרו את הרחבת התפוקה. כמו כן נקבע מחיר ליצרנים, המבוסס על תשלום תמיכה ניכרת על

ידי הממשלה, ועודפי הביצים, שלא ייקלטו בשוק המקומי, יופנו ליצוא. ביצוע התכנית מחייב אמצעי פיקוח מינהליים למניעת ייצור מעל למיכסות שנקבעו.

בענף הירקות נעשה התכנון בשיטה דומה, שהוחל בה כבר בשנים קודמות. כמות העודפים בתש"ך לא פחתה, אולם סכום הסובסידיות ששימש לרכישת העודפים פחת במידת מה.

שיטת הסדר הייצור לגבי הרפת היתה, אמנם, דומה במקצת, שכן אף היא כרוכה בקביעת מיכסות ייצור על פי מפתח התכנון של טיפוס המשק לשנת תשכ"ד; אולם לפי שעה אין בענף זה עודפי היצע, לאחר שהופסק היבוא של מוצרי חלב, לפיכך אין המיכסות מחייבות עדיין קיצוצ בתפוקה בשיטה מינהלית.

לגבי המטעים הוצא צו, שנכנס לתוקפו בשנת תשכ"א, האוסר נטיעות ללא רשיון.

קביעת מיכסות ייצור פיזיות כרוכה לרוב באי התחשבות מספקת בהבדלי היעילות הכלכלית בין החקלאים. דוגמה לכך היא שיטת חלוקת המיכסות בענף הירקות, והקיצוץ בשיעור אחיד של 23 אחוזים מהיקף שיווק הביצים בשנת 1959/60. הבדלי היעילות מתבטאים בהבדלי המחיר בו נכונים החקלאים לייצר מוצרים שונים, והם נובעים לעיתים מהבדלים ברמת פריון ולעיתים מהבדלים במקורות תעסוקה והכנסה אלטרנטיביים.

התחשבות בגורם היעילות הכלכלית תיתכן לגבי מוצרים מסויימים על ידי קביעת מחיר המאפשר רק לחקלאים היעילים יותר, לפי קנייה-מדידה שהוזכרו לעיל, לייצר מוצרים אלה. במידה שהסדר כגון זה היה פוגע בהכנסתם של חקלאים שרמת הכנסתם נמוכה במיוחד, אפשר היה לפצותם בדרך שאינה קשורה בהיקף הייצור של מוצרים בהם יש חשש לעודפים.

גם הגברת היצוא וגם נקיטת שיטה זו או אחרת של ויסות הייצור החקלאי אין בהן, כנראה, כדי להביא לידי ניצול מלא ויעיל של גורמי הייצור בהתיישבות, ובמיוחד של כוח האדם. לפתרון בעיה זו עשויה לסייע הקמת מפעלי תעשייה מתאימים באזורי ההתיישבות במידה שכדאיותם למשק המדינה עולה על זו של הרחבת הייצור החקלאי. בדרך זו יובטחו מקורות תעסוקה והכנסה למתיישבים ללא יצירת עודפי תוצרת חקלאית. במקום מפעלי התעשייה בהתיישבות יש להתחשב כמובן לא רק בנסיגתם של המתיישבים בייצור חקלאי, אלא גם ביתרון היחסי שלהם העשוי להיות דווקא בייצור תעשייתי. ייתכן שרצוי יותר, במקרים מסויימים, להרחיב את כושר הייצור החקלאי ביישובים חדשים, ולייצור מקורות תעסוקה תעשייתיים ביישובים ותיקים. במיוחד אפשרי פתרון זה בהתיישבות הקיבוצית שבה הסתמן תהליך זה בשנים האחרונות. עם זאת, עשוי התיעוש לשמש דרך להגדלת מקורות ההכנסה והתעסוקה גם בהתיישבות המשפחתית, שבה לא נוסדו בעבר מפעלי תעשייה בהעדר מסגרת ארגונית מתאימה. מאחר שהתכנון והמימון של ההשקעות הדרושות לביסוסה של ההתיישבות החדשה נעשים רובם ככולם על-ידי מוסדות ציבוריים, והמתיישבים טרם רכשו ידע ונסיון רב בחקלאות, הרי שניתן להשלים את ביסוסם במסגרת תעשייתית.

2. התפוקה

התפוקה החקלאית הגולמית גדלה בשנת תש"ך בשיעור ריאלי של 3 אחוזים, לעומת 17 אחוזים בשנת תשי"ט וממוצע שנתי של 14 אחוזים, בשנים תשי"ד עד תשי"ח. הגידול האיטי בתפוקה המשווקת בשנת תש"ך מנע ירידת מחירים כגון זו שחלה בשנת תשי"ט. כתוצאה מכך גדל בשנת תש"ך הערך הכולל של התפוקה הגולמית ליצרן בשיעור הקרוב לשיעור הגידול בשנת תשי"ט. ערך התפוקה הגולמית ליצרן, במחירים שוטפים להוציא סובסידיות, גדל בשנת תש"ך ב-3.5 אחוזים לעומת 4.4 אחוזים בתשי"ט. מאחר שהסכום הכולל של הסובסידיות לתוצרת חקלאית

גדל ב־24 מיליון ל"י¹, הגיע, למעשה, הגידול בערך התפוקה הגולמית במחירים ליצרן ל־6.3 אחוזים לעומת 5 אחוזים בלבד בשנת תשי"ט¹.

(א) הרכב התפוקה לפי הייעוד

כמות התוצרת החקלאית המשוקת גדלה בשנת תש"ך ב־10 אחוזים לעומת 23 אחוזים בשנת תשי"ט וממוצע שנתי של 15 אחוזים בתקופה תשי"ד עד תשי"ח. אך בעוד שבשנת תשי"ט עלה הגידול בכמות המוצעת של התוצרת החקלאית במידה ניכרת על הגידול בביקוש, וכתוצאה מכך

לוח 2

אומדן התפוקה החקלאית הגולמית לפי הייעוד, תש"ך

הייעוד	הערך במחירים שוטפים (מיליוני ל"י)	הערך	הכמות	אחוז העלייה או הירידה (-) מתשי"ט * לתש"ך
א. לשיווק				
השוק המקומי	274.3	11.7	8.7	2.8
תעשייה **	192.6	10.7	12.1	-1.2
יצוא ***	130.0	8.7	11.4	-2.4
סך הכל	596.9	10.7	10.4	0.3
ב. למשק				
צריכה עצמית	58.2	2.4	0.0	2.4
נכסי ייצור ****	58.0	-21.8	-23.1	1.7
חומרי גלם לחקלאות ("מוצרי ביניים")	92.6	-12.5	-13.4	1.0
סך הכל	208.8	-11.9	-13.2	1.6
סך הכל א+ב	805.8	4.0	3.5	0.5
פיצויי בצורת	24.0	284.0	—	—
סך כל התפוקה	829.8	6.3	3.1	3.1

הערך: התפוקה הגולמית כאן נבוחה מהתפוקה החקלאית, כפי שהיא מוגדרת בפרסומי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; האחרונה אינה כוללת את חומרי הנלם לחקלאות.

* נתונים מתוקנים.

** כולל את כל המוצרים שעברו עיבוד תעשייתי, ובין השאר גם הלב שעובר במחלבות, כשר שעבר בתי מטבחים, ענבי יין, צמחי תעשייה לרבות חיטה, ירקות ופירות.

*** יצוא ישיר בלבד — מוצרים שלא עברו כל עיבוד תעשייתי.

**** לרבות עליית ערך המטעים ובעלי החיים שנשארו במשק החקלאי, וכן השקעות ביעור, שימור והכשרת קרקע, ניקוז ורישות שטחי השלחין עלידי החקלאים (ברו"חות הקודמים נכלל בסעיף זה גם ביצוע רישות פנימי שלא עלידי החקלאים).

האומדן: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

¹ אם יוצאו מחשבון זה התמיכות שניתנו לכיסוי נזקי הבצורת נמצא שערך התפוקה הגולמית עלה בשנת תש"ך בשיעור דומה לעלייתו בשנת תשי"ט — 4 אחוזים.

ירדו המחירים ליצרן ב־11 אחוזים, הרי בשנת תש"ך תאם הגידול הממוצע בהיצע את הגידול בביקוש, ורמת המחירים ליצרן נשארה יציבה. כתוצאה מהתפתחויות אלה עלה ערכו של פדיון השיווק בתש"ך בשיעור דומה לעלייה שחלה בתשי"ט — 10 עד 11 אחוזים (ראה דיאגרמה י"2). לולא העלייה ב־15 אחוזים בהיקף הסובסידיות לתוצרת החקלאית (פרט לפיצויי הבצורת) בתש"ך היו המחירים ליצרן יורדים במידת־מה¹. אולם השפעת הבדל זה על ערך התפוקה המשווקת מגיעה לאחוז אחד או פחות מכך, ולפיכך ניתן לומר שהמשק החקלאי ככלל, לא נפגע מהאטת גידולו הריאלי של השיווק. נהפוך הוא, הגדלת הפדיון בשנה האחרונה היתה כרוכה בגידול מועט יותר בהוצאות הייצור, ולפיכך—בגידול רב יותר בהכנסה הנקייה. בצד השפעת הגידול בהיצע התפוקה החקלאית על המחירים הסיטוניים ופדיון "השוק" שקיבל היצרן בשנים האחרונות, ניתן להבחין גם בהאטת גידולו של הביקוש הכולל לתפוקה החקלאית². בעוד שבשנים תשי"ד עד תשי"ח היה גידול שנתי ממוצע בשיעור של 15 אחוזים בכמות המוצעת, מלווה בעלייה שנתית ממוצעת של 5 אחוזים במחירים ליצרן (להוציא סובסידיות), אשר בהתחשב בעליית רמת המחירים הכללית, פירושה יציבות במחירים היחסיים לתוצרת החקלאית, הרי בשנת תש"ך לא הגיע הגידול בביקוש (במחירים יחסיים קבועים) ל־10 אחוזים, ונראה, שבשנת תשי"ט הוא גדל בשיעור של 12 עד 13 אחוזים³.

הגידול הריאלי בתפוקה החקלאית המשווקת לא היה אחיד: בעוד שאספקת תוצרת חקלאית לתעשייה הורחבה בשנת תש"ך ב־12 אחוזים, גדל השיווק לצריכה ב־9 אחוזים, ואילו היצוא ב־11 אחוזים.

הוצאות השיווק, הסיטוני והקמעוני, גדלו, כנראה, בשנת תש"ך בשיעור דומה לגידול מחזור השיווק ולפיכך נשאר חלקו היחסי של היצרן במחיר הקמעוני של התוצרת החקלאית ללא שינוי: כ־65 אחוזים⁴.

פדיון היצוא החקלאי גדל בשיעור של 7 אחוזים בלבד, בגלל ירידת מחירי היצוא. מחירי ההדרים ירדו, בממוצע, ב־7 אחוזים, ומחירי הביצים ב־10 אחוזים, בעקבות גידול היצוא בעונת שפל במחירים והפנייתו לשווקים גרועים יותר. בעוד שהמחירים הנמוכים לביצי היצוא גבעו במידה רבה מהרחבת היצוא, נבעה הירידה במחירי ההדרים בעיקר מגידול ההיצע הכולל של פרי הדר בשוקי היצוא, במיוחד מהתחרות מצד הפרי הספרדי, ובמידת־מה גם מירידה בטיב הפרי הישראלי.

הרחבה יחסית גדולה חלה ביצוא החקלאי, פרט לפרי הדר, שהיווה כ־35 אחוזים מכלל היצוא החקלאי. יצוא זה גדל ביותר מ־20 אחוזים, והפדיון שלו במטבע חוץ גדל ב־3.5 מיליון דולר. כ־50 אחוזים מגידול זה בא ממוצרי הלול, בעיקר ביצים. יתרת התוספת באה מיצוא בוטנים, וכן מיצוא ירקות (בצל ותפוחי אדמה) ופירות (בננות, מילונים, ענבים וכדומה).

¹ לגבי הוצאת מסקנות בקשר להשפעת הסובסידיות על המחירים יש להעלות שתי הסתייגויות: א. ניכוי זה מתעלם מן ההשפעה שיש לסובסידיות על ההיצע (הוא מניח היצע נתון), בעוד שלמעשה יש להניח, שלשינויים בסובסידיות, שהיו מביאים גם לשינוי המחירים ליצרן, היתה השפעה חוזרת על ההיצע. כמו כן יש להניח, שביטולן היה מביא לעלייה מסוימת במחירים הסיטוניים והקמעוניים. ב. הסובסידיות בחישובים שלעיל נוכו מהערך הכולל של התפוקה, בעוד שלמעשה שיעור השפעתן על המחירים ליצרן חלוי בחלקם של המוצרים הנהנים מהסובסידיות בתוך כלל התפוקה החקלאית.

² יש לזכור שהמדובר כאן בביקוש לתוצרת החקלאית במשק החקלאי, ולא בשלבי שיווק לצרכן או לקמעונאי.
³ מדידה כמותית של השינויים בביקוש מחייבת ניתוח מדויק ומפורט יותר ולפיכך יש לראות במספרים ולעיל הערכה בלבד. הערכה זו נוגעת לביקוש הכולל, לרבות יצוא וביקוש מצד התעשייה (הכולל גם תומרי גלם שאינם מזון) ולא בביקוש המקומי למזון בלבד.

⁴ לעניין תאור וניתוח של הגורמים שהשפיעו על הביקוש — ראה פרק ד, "הצריכה הפרטית".
⁴ אמנם נתוני הפדיון במשק החקלאי מראים עלייה מסוימת בחלקו של היצרן במחיר הקמעוני (מ־65 אחוזים בשנת תשי"ט ל־67 אחוזים בתש"ך), אולם נראה, שעליה זו מושפעת מהגידול בתמיכות.

התפוקה ההקלאית הגולמית, לפי הענף, תשי"ט ותש"ך

הענף	הערך במחירים שוטפים (מיליוני ל"י)		אחוז העלייה או הירידה (-) מתשי"ט לתש"ך	
	תשי"ט *	תש"ך	הכמות	המחיר
בעלי חיים				
לול				
תפוקה שוטפת **	156.5	168.1	7.4	10.9
תפוקת נכסי ייצור	3.0	3.0	0.0	0.0
סך הכל	159.5	171.1	7.3	10.7
רפת				
תפוקה שוטפת	122.3	139.1	13.8	15.8
תפוקת נכסי ייצור	12.0	3.8	-68.1	-68.1
סך הכל	134.3	142.9	6.5	8.4
בעלי חיים אחרים				
כל בעלי החיים	54.0	57.1	5.8	1.6
תפוקה שוטפת	332.5	364.3	9.6	11.3
תפוקת נכסי ייצור	15.2	6.8	-55.2	-55.2
סך הכל	347.8	371.1	6.7	8.4
גידולים צמחיים				
מטעים				
תפוקה שוטפת	165.7	189.9	14.6	11.7
תפוקת נכסי ייצור	32.1	29.3	-8.8	-10.6
סך הכל	197.8	219.2	10.8	8.1
ירקות ומיקשה				
גידולי תעשייה	69.4	74.9	7.9	1.8
גרעינים, מספוא ושונות	56.3	60.0	6.5	7.8
תפוקת שאר נכסי הייצור	76.2	58.7	-23.0	-23.9
סך הכל	26.9	21.9	-18.5	-20.0
סך הכל	228.8	215.5	-5.8	-7.9
כל הגידולים הצמחיים				
תפוקה שוטפת	367.6	383.5	4.3	1.8
תפוקת נכסי ייצור	59.0	51.2	-13.2	-14.9
סך הכל	426.6	434.7	1.9	-0.5
כל התפוקה				
תפוקה שוטפת	700.1	747.8	6.8	6.3
תפוקת נכסי ייצור	74.2	58.0	-21.8	-23.3
סך הכל	774.3	805.8	4.0	3.5
פיצוי בצורת	6.3	24.0	284.0	
סך כל התפוקה	780.6	829.8	6.3	3.1

* נתונים מחוקנים.

** מוצרי צריכה וחומרי גלם לחקלאות (מוצרי ביניים) ולתעשייה.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

האטת גידולו של הייצור התבטאה לא בתפוקה המשווקת בלבד אלא גם בזה, שנועדה למשק החקלאי (ראה לוח י"2). תפוקה זו פחתה באופן ריאלי ב־13 אחוזים לעומת גידול של 4 אחוזים בשנת תשי"ט וגידול ממוצע של 11 אחוזים בשנים תשי"ד עד תשי"ח. במיוחד פחתה תפוקת נכסי הייצור בחקלאות: ההשקעות בגידול בעלי חיים, במטעים צעירים, בייצור וכדומה — לאחר שאף בשנת תשי"ט חלה בהן ירידה לעומת תשי"ח, ולעומת גידול מתמיד בתפוקתם בתקופה בשנים תשי"ד עד תשי"ח. גם בתפוקת חומרי הגלם החקלאיים ("מוצרי הביניים") חלה ירידה ניכרת כתוצאה מפגיעת הבצורת בגידולי הבעל. אמנם גם בשנת תשי"ט נפגעו גידולים אלה על־ידי הבצורת, אולם הבצורת בתש"ך היתה קשה יותר וגרמה לצמצום נוסף של תפוקתם.

האטת גידולו של הייצור החקלאי, נבעה, כאמור, בחלקה מפגיעת הבצורת, וכן מפגעי טבע אחרים, כמו מחלת הפה והטלפיים שהגדילה את התמותה והשחיטה ברפת. כן הביאו תנאי מזג האוויר להפחתת היבולים של פירות מסויימים. אולם חלק ניכר מהאטת גידול הייצור נבע מגורמים כלכליים: צמצום ההשקעות בעבודות הציבוריות עם השיפור שחל במצב התעסוקה בארץ בכלל, ובאיוזורים החקלאיים בפרט, וירידת רווחיות הלול והפירות. ירידה זו השפיעה בענפים מסוימים במישורין על האטת גידול השיווק בשנה הנסקרת, כמו, למשל, בענף הלול; ובענפים אחרים, כמו, למשל, המטעים — הביאה לצמצום ההשקעות.

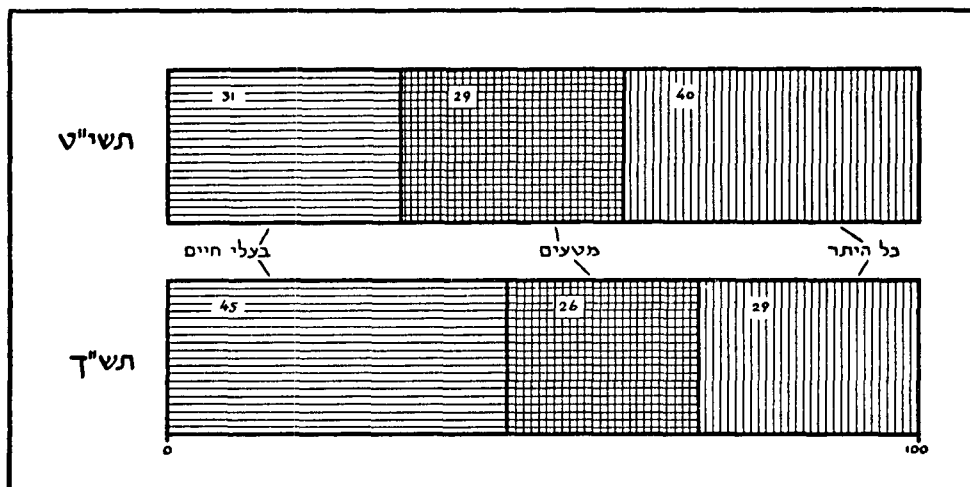
(ב) הרכב התפוקה לפי הענפים

גם בתש"ך, כבחמש השנים שקדמו לה, היה שיעור הגידול הריאלי גבוה יותר במוצרי בעלי החיים מאשר במוצרים הצמחיים. התפוקה הריאלית, לרבות נכסי ייצור, גדלה בענפי בעלי החיים בשיעור ממוצע של 8 אחוזים, ואילו בענפים הצמחיים לא חל בה גידול כלל. המחיר לחקלאי של המוצרים הצמחיים עלה בממוצע ב־2 אחוזים, בערך, ולעומת זאת, חלה ירידה במחירי מוצרי בעלי החיים בשיעור של 2 אחוזים, בקירוב. הגורמים לגידול המהיר יותר של תפוקת מוצרי בעלי חיים לעומת תפוקת המוצרים הצמחיים

דיאגרמה י"3

התפוקה החקלאית הגולמית, לפי ענפים עיקריים, תשי"ד ותש"ך

(אחוזים)

תיקון טעות: במלבן העליון צריך להיות תשי"ד במקום תשי"ט.

הוסברו בדין וחשבון לשנת 1959¹; הירידה שחלה ברווחיות ענפי בעלי החיים במשך השנתיים האחרונות, לא היה בה כדי לשנות מגמות אלה. על כל אלה נוספה גם השפעתה החמורה יותר של הבצורת על הגידולים הצמחיים.

ר פ ת. כבשנת תשי"ט היתה התוספת הגדולה ביותר לתפוקה בתש"ך, בבשר לסוגיו, ובמיוחד בבשר בקר שתפוקתו הריאלית גדלה ב־33 אחוזים. שיעור גידול זה היה נמוך מאשר בתשי"ט, כפי הנראה, כתוצאה משחיטה מוגברת בתשי"ט, ומכמה גורמים אחרים, כגון הבצורת הממושכת, שהגבילה את אפשרויות המרעה, ומחלת הפה והטלפיים. האטת הגידול בשיווק בשר הבקר בתש"ך היתה גדולה עוד יותר, לולא הוגברה הסלקציה בקרב הפרות החולבות, שנעשתה בחלקה במסגרת הצעדים לתכנון הענף, ואשר כתוצאה ממנה הופנה לשחיטה חלק ניכר מן הריבוי הטבעי. הגידול בכמות המוצעת היה מלווה בירידת מחירים לחקלאי ב־4 אחוזים.

תפוקת חלב הבקר גדלה ב־7 אחוזים בלבד לעומת כ־20 אחוזים בשנת תשי"ט, וממוצע שנתי של 10 אחוזים בתקופה תשי"ד עד תשי"ח. האטה זו מקורה בצמצום ההשקעות ברפת החלב בתשי"ט. במחיר החלב ליצרן לא חל, בממוצע, כל שינוי.

לוח 4

תפוקת חלב ובשר, תש"ך

המוצר	היחידה	הכמות	אחוז העלייה או הירידה (-) מתשי"ט לתש"ך		
			הערך	הכמות	המחיר
חלב	מיליוני ליטר	277.3	6.5	6.9	-0.3
בשר	אלפי טונות	25.1	27.0	32.5	-4.1

* מחושב כשינוי בערך ליצרן, במחירי תשי"ט ולא כשינוי במשקל הכולל.

** מתייחס ל"ערך הממוצע", המבטא גם שינוי איכות, ואינו זהה עם "המחיר הממוצע" (ראה הסבר בנספח לרו"ח בנק ישראל, 1960, העומד לצאת לאור בקרוב).
ח מ ק ו ר: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

האטת גידול הייצור בענף הרפת, וכן אמצעי הסיוע של הממשלה, בלמו את ירידת הרווחיות שגברה בתשי"ט לעומת שלוש־ארבע השנים, שקדמו לה. השינויים ב"תנאי הסחר" של הענף (תנודות מחירי התפוקה והתשומה כאחת), שהביאו לירידה של כ־30 אחוזים ברווחיות הרפת בתשי"ט, הביאו בתש"ך לידי ירידה ב־5 אחוזים בלבד. אולם קרוב לוודאי, שירידה זו נבלעה כולה בגידול, שחל בפירון הייצור, בעוד שאין להניח הנחה דומה לגבי תשי"ט².

העידוד שניתן על־ידי הממשלה לענף הרפת לבש כמה צורות.

א. הפסקת השיווק של בשר ומוצרי חלב מיבוא. צעד זה, שעליו הוחלט עוד באמצע שנת תשי"ט, נתן את אותותיו בהגדלת הביקוש לתוצרת המקומית בשנת תש"ך; למרות העלייה, שחלה במחירי מוצרי החלב המקומיים לצרכן ב־6 אחוזים, גדלה הצריכה לנפש. כנגד זאת לא

¹ עיקר הגורמים הם השפעת התמיכות על הגדלת הכוזאיות היחסית של ענפי בעלי החיים; הגמישות הגדולה יותר של הביקוש למוצרי בעלי החיים; מגבלות הקרקע והמים המעכבות את הרחבת ייצורם של הגידולים הצמחיים; וכן שיקולי איוון העבודה במשק החקלאי, ואפשרויות החיסכון (ראה שם עמ' 100).

² לעניין ההסברים על אופן מדידת הירידה ברווחיות — ראה הנספח לרו"ח בנק ישראל.

חל שינוי בצריכת חלב השתייה לנפש. צמצום ההיצע של מוצרי חלב מיבוא והעלאת המחירים לתוצרת המקומית איפשרו לממשלה להקטין את התמיכות לחלב ולמוצריו ב־3.6 מיליון ל"י. התמיכה הממוצעת לליטר חלב גולמי ירדה מ־6.6 אגורות בתשי"ט ל־5.3 אגורות בתש"ך.

ב. תמיכה לבשר: נוסף להפסקת יבוא הבשר, שמנעה ירידה גדולה יותר במחירו, העלתה הממשלה את התמיכה, שניתנה לבשר מייצור מקומי במסגרת הסכם מיוחד לרכישה מרוכזת של בשר לשיווק, מ־0.8 מיליון ל"י ל־1.1 מיליון ל"י. כמו כן, קבע משרד החקלאות מענק מיוחד של 0.8 מיליון ל"י לשחיטת פרות מרפתות עירוניות במטרה לחסל את ייצור החלב בהן. מחצית הסכום היתה סובסידיה ממשלתית, ונמצא, שלמרות הפסקת היבוא של מוצרי הרפת פחתה התמיכה לענף זה בסיכומו של דבר, ב־3 מיליון ל"י בלבד.

על אף העלייה בכדאיות היחסית¹ של הרפת, צומצמו ההשקעות בגידול בקר. מספר הפרות והמבכירות לא השתנה בתש"ך, מספר העגלות אף פחת, ואילו מספר ראשי הבקר לבשר אשר בתשי"ט גדל ב־28 אחוזים גדל בתש"ך ב־17 אחוזים בלבד.

נראה שאי גידולה של רפת החלב נעוץ ב"אוירת התכנון" שנוצרה בענף בשנת תש"ך. בענף זה היתה השפעת הדיונים בתכניות לוויסות הייצור הפוכה מאשר בענפי הלול והמטעים. כדי למנוע עודפי ייצור החליטה הממשלה למנוע את התמיכה לחלב מיצרנים, שלא הוגדרו כ"משקי חלב", ומכמויות העולות על מיכסות הייצור, שנקבעו במסגרת התכנון לשנת תשכ"ד. אמצעי זה הופעל אמנם רק בסוף השנה, אולם הדיונים הממושכים על שיטת הגבלת הייצור נמשכו זמן רב למדי, והספקות והציפיות שנוצרו בעקבות דיונים אלה, פעלו במגמה של צמצום ההשקעות בגידול עגלות ומבכירות. יצרנים רבים העדיפו להגביר את הסלקציה בין הפרות החולבות ולשווקן לבשר, כדי להנות ממחיריו הגבוהים יחסית. כן הופנה לשחיטה מספר ניכר של עגלות.

לול. תפוקת ענף הלול, אשר בתשי"ט חל בה גידול ריאלי של 18 אחוזים, גדלה בתש"ך ב־11 אחוזים בלבד. במיוחד הואט הגידול בייצור הביצים, מ־21 אחוזים בתשי"ט ל־10 אחוזים בתש"ך, ואילו בייצור בשר עוף ירד שיעור הגידול מ־18 ל־12 אחוזים.

לוח י"ה

תפוקת הביצים ובשר העוף, תש"ך

המוצר	היחידה	הכמות	אחוז העלייה או הירידה (-) מתשי"ט לתש"ך	
			הערך	הכמות
ביצים	מיליונים	1,101	6.3	9.7
בשר עוף	טונות	45,500	8.1	12.1
				-3.1
				-3.6

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

האטה זו היתה תוצאה מירידת רווחיות הענף ב־10 אחוזים, בקירוב, לאחר ירידה בשיעור דומה בתשי"ט².

הירידה ברווחיות הלול, שנבעה מירידת מחירי הביצים והעופות לחקלאי ב־2 עד 3 אחוזים,

¹ כאמור, לא ירדה רווחיות הרפת בתש"ך לעומת תשי"ט, אך נוכח הירידה שחלה ברווחיות הענפים האחרים, ובמיוחד ענף הלול, היתה ביציבות זו של רווחיות הרפת, משום הגדלה בכדאיותה היחסית.

² בעניין הסבר דרך המדידה של ירידת הרווחיות — ראה הנספח לרו"ח בנק ישראל, 1960.

היתה תוצאה מעודף היצע. הצריכה המקומית של ביצים גדלה ב־6 אחוזים. מכאן, שהצריכה לנפש, שהגיעה לרמה גבוהה ביותר ביחס לארצות אחרות, לא גדלה, אלא ב־3 אחוזים בלבד, למרות הירידה הגדולה, שחלה במחירים היחסיים של הביצים, והעלייה בהכנסות ובצריכה הכללית לנפש.

כדי למנוע ירידת מחירים גדולה יותר בשוק המקומי הופנתה תוספת הייצור ליצוא. שגדל מ־280 מיליון ביצה בתשי"ט ל־340 מיליון בתש"ך. הגדלת משקלו של היצוא שמחיריו נמוכים בהשוואה למחירי השוק המקומי, בכלל שיווק הביצים מ־31 אחוזים בשנת תשי"ט ל־36 אחוזים בתש"ך הביאה לירידת המחיר הממוצע הכולל לחקלאי. נוסף לכך היתה הרחבת יצוא הביצים כרוכה בקבלת מחירים נמוכים יותר, בממוצע, עבור היצוא. על גורמים אלה לירידת המחירים נוספה הירידה במחיר בשוק המקומי ב־15 אחוזים, שליוותה את הגברת השיווק המקומי.

ההכנסות הנמוכות עוררו דרישות להגדלת התמיכות בייצור הביצים מעבר להתחייבות במסגרת "הסכם הלול"², שהסתכמה ב־13.5 מיליון ל"י בקירוב. הממשלה נענתה לדרישות והגדילה את הסכום ב־6 מיליון ל"י, בקירוב. כן העניקה הממשלה סכום של קרוב ל־2 מיליון ל"י כתמיכה במחירי בשר העוף, שירדו עם גידול ההיצע. לולא הגדלו הסובסידיות לענף הלול ב־10 מיליון ל"י, בקירוב, היתה ירידת המחירים לחקלאי בענף זה מגיעה ל־8 עד 9 אחוזים, בממדי הייצור של תש"ך.

היענות הממשלה לדרישות היצרנים האטה את ירידת הרווחיות. היא איפשרה את המשך קיומה, ואף את הרחבתה, של רמת הייצור, אף כי הממשלה היתה מעוניינת במניעת ההרחבה, ואף בצמצום הייצור, נוכח אי כדאיותו של היצוא והנטל הכספי, שהוא מטיל על תקציב המדינה, ועקב הסכם העודפים עם ממשלת ארה"ב, שהגביל את יצוא הביצים. האמצעים שננקטו לריסון הייצור לא הצליחו למנוע את הרחבתו, שחרגה מעבר לממדים הרצויים מבחינה כלכלית. ויסות ההיצע בשוק המקומי, לשם שמירה על רמת המחירים, שנעשה בידי "מועצת הלול" באמצעות הפניית עודפי הייצור ליצוא ולאיסוס, הגדיל את כדאיות השיווק הבלתי מאורגן במשך תקופה מסוימת; והאמצעים המינהליים שנקטה בהם מועצת הלול — ההחלטות על קיצוץ הייצור ב־23 אחוזים מממדי בשנת תשי"ט, הגבלת ההגדרה ומתן תמיכות לשחיטת מטילות — לא ניתנו לביצוע או שלא השיגו את מטרותם, ונוצרו עודפים שהופנו ליצוא במחירים, שאינם כדאיים מבחינת המשק הלאומי.

המשבר של עודפי הייצור החריף במיוחד סמוך לסוף שנת 1960, כשייצור הביצים עלה על 100 מיליון לחודש, והיצוא חרג מעבר לגבולות שהוצבו לו. הרחבת הייצור חלה בעיקר במשקי ההתיישבות החדשה (כשליש ממנה בישובי ההר) במסגרת ה"ביסוס המשקי" של הישובים, שטרם הגיעו לשלב פיתוחם המלא, (מתקציב ההתיישבות של הסוכנות היהודית), וכן מחוץ למתכונת המתוכננת של ישובים אלה. כושר הייצור השנתי של ההשקעות הקיימות הגיע בסוף תש"ך לפי הערכה ל־1.4 מיליארד ביצים ואילו הביקוש בשוק המקומי, במחירים של שנת תשי"ט, נאמד ב־800 עד 900 מיליון ביצה, (מזה 550 עד 600 מיליון בצינורות השיווק המאורגן, 150 עד 200 מיליון לצריכה עצמית ולביצי דגירה, ו־100 מיליון בצינורות השיווק הבלתי מאורגן). כדי לא לחרוג במידה ניכרת מממדי היצוא הכדאי הנאמד, במחירי תש"ך ב־200 עד 250 מיליון ביצה

¹ מהימנותם של הנתונים על הייצור והצריכה של ביצים לקויה ביותר, עקב קיומו של שיווק בלתי מאורגן בהיקף ניכר. בשנת תשי"ט הגיע הריכוז של הביצים לשיווק המקומי במסגרת השיווק המאורגן ל־460 מיליון ביצה, ואילו השיווק הבלתי מאורגן נאמד ב־150 מיליון ביצה. בשנת תש"ך הגיע השיווק המאורגן בשוק המקומי ל־500 מיליון ביצה, בקירוב, והשיווק הבלתי מאורגן נאמד ב־100 עד 150 מיליון ביצה. מאידך, מלמדים נתוני הצריכה על עליית הצריכה לנפש ב־7 אחוזים; ייתכן, איפוא, שהשיווק הבלתי מאורגן גדל ב־20 עד 25 מיליון ביצים נוספות.

² ראה דו"ח בנק ישראל — 1959.

לכל היותר, צריך הייצור לעמוד על היקף של 1.1 מיליארד ביצה (או 1.0 מיליארד, למעט את השיווק הבלתי מאורגן). החזרת האיוון בענף מחייבת, איפוא, את צמצום ממדי הייצור המאורגן ביותר מ־20 אחוזים מהיקפו בתחילת תשכ"א. כדי לבצע צמצום זה בייצור מבלי לפגוע באופן חמור ביצרנים שפיתחו לולים, שאינם חורגים ממסגרת התכנון של המוסדות המיישבים, החליטה הממשלה להגביל את מתן הסובסידיה למיכסות שיווק, שתיקבענה בהיקף כולל של 800 מיליון ביצה. המיכסות שנקבעו היו נמוכות ב־23 אחוזים מהיקף השיווק המאורגן של הישובים הוותיקים בשנת הכספים 1959/60 ואיפשרו הגדלה של היקף הייצור בהתיישובות החדשה ב־80 אחוזים מהיקף השיווק המאורגן בה באותה שנה. למעשה, מחייבות המיכסות צמצום רב יותר של היקף הייצור בהתיישובות הוותיקה בסוף שנת 1960 והרחבה קטנה יותר של היקפו בהתיישובות החדשה בסוף 1960, כיוון שבמשך התקופה, שחלפה מאז "תקופת הבסיס" ועד תחילת תוקפו של הסדר זה, חלה, כאמור, הרחבה ניכרת של הייצור, במיוחד בהתיישובות החדשה. נוסף להגבלת התמיכה החליטה הממשלה לנקוט בשורה של צעדים אדמיניסטרטיביים להגבלת הייצור ולוויסותו העונתי: הוטל פיקוח על המדגרות החל מאמצע יוני 1960; והוחמר, החל במחצית הראשונה של שנת תשכ"א, קיצוב המספוא ליצרנים, לפי מפתח ההסדר. את מידת השפעתם של האמצעים הנזכרים על צמצום הייצור ומיקומו עוד טרם ניתן להעריך.

ירקות. תפוקת הירקות ותפוחי האדמה גדלה בשנת תש"ך ב־6 אחוזים, כשיעור הגידול הממוצע בתקופה תשי"ד עד תשי"ח, לאחר שבתשי"ט לא חל גידול. מחירי הירקות ליצרן עלו ב־4 אחוזים, בערך. הגידול בתש"ך נבע כולו מעליית היבולים, ואילו בשטחי הגידול חלה ירידה של 2 אחוזים. על צמצום שטח העיבוד השפיעה פעולת מועצת הירקות אשר, בהתאם לסמכויות שניתנו לה, קיצצה את מיכסות שטחי הגידול והקטינה את המחיר המינימלי המובטח עבור העודפים. מתוך תוספת תפוקה של 19.5 אלף טון ירקות ותפוחי אדמה שווקו לצריכה, לתעשייה וליצוא 2,500 טון בלבד; כתוצאה מכך גדלו העודפים מ־35,000 טון (10 אחוזים מכלל התפוקה בתשי"ט) ל־52,000 טון (14 אחוז מכלל התפוקה בתש"ך)¹. כ־60 אחוזים מהעודפים, שהוצאו מהשווקים, שימשו להאבסת בעלי חיים והשאר הושמדו, ותמורתן שולם המחיר המובטח מכספי התמיכות.

לוח 6

התפוקה בענף הירקות ותפוחי־האדמה, תש"ך

המוצר	הכמות (אלפי טונות)	אחוז העלייה או הירידה (-) מתשי"ט לתש"ך	
		הערך	הכמות
ירקות	296.2	15.1	10.5
תפוחי־אדמה	81.8	-3.9	-7.2

ח מ כ ו ר : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הגידול בתפוקת הירקות חל בחודשי החורף בשל תנאי מזג האוויר הנוחים, בעוד שבחודשי הקיץ חל צמצום בהיצע בהשוואה לתקופה המקבילה בתשי"ט. התפתחות זו השתקפה גם בעודפים ובמחירים לצרכן: בעוד שהעודפים בחודשי החורף גדלו ב־20,000 טון לערך, פחתו העודפים בחודשי הקיץ ב־3,500 טון. ירידה זו נגרמה במידת־מה, כנראה, בהשפעת גורמי טבע, אולם

¹ כמות נוספת של עודפים הושמדה במשקים ולא הובאה כלל לשיווק.

בעיקרה היתה תוצאה מקיצוץ מתוכנן בייצור. המחירים הסיטוניים, שירדו בחודשי החורף ב-4 אחוזים, בערך, עלו בחודשי הקיץ לכדי 25 אחוזים למעלה מרמתם בקיץ תשי"ט, והעלו את המחיר הממוצע של השנה ב-4 אחוזים. הכמות הנצרכת בחודשי הסתיו והקיץ פחתה לעומת תשי"ט, בעוד שבחודשי החורף היא גדלה. הכמות השנתית הנצרכת של ירקות טריים גדלה בשיעור של 8 אחוזים, והכמות המיוצאת גדלה כמעט פי חמישה. מאידך, פחתה אספקת הירקות לתעשייה לעומת שנת תשי"ט. על אף גידול העודפים פחתו הסובסידיות לירקות מ-7.7 מיליון ל"י בתשי"ט ל-5.1 מיליון ל"י בתש"ך. ירידה זו נבעה בעיקר מהורדת המחיר המובטח תמורת העודפים ומירידה בהפסדי האיסוס של תפוחי אדמה.

התנודות בייצור ובמחירים והצטברות העודפים הגדולים מדי שנה בשנה בשנים האחרונות, על אף הסובסידיות הניכרות, שהוקדשו לייצוב הייצור, הניעו את הממשלה להנהיג באמצעות המועצה לירקות בעונות הסתיו והחורף, גידול של זן עגבניות אחד, בלעדי, המתאים ליצוא. ההנחה שהיתה מונחת ביסוד התכנית היא, כי דבר זה יאפשר ויסות ההיצע בשוק המקומי על-ידי הפניית כמויות מתאימות ליצוא. תכנית זו שאסרה גידול עגבניות פרט לזן "מנימיקר" בעונות הסתיו והחורף, נכנסה לתוקפה בסוף שנת תש"ך. אולם כתוצאה מכך פחת הייצור באופן ניכר בתחילת תשכ"א. הכמות המשווקת בשוק המקומי צומצמה, והמחירים עלו במידה ניכרת. נראה שהמחיר המינימלי שהובטח — אף כי היה גבוה מהמחיר שהובטח לעגבניות מזנים אחרים, לא היה בו כדי לעודד את היצרנים לקיים את היקף הייצור הדרוש בגלל העדר נסיון בזן זה, ובגלל חששות מפני הוצאות ייצור גבוהות יותר ויבולים נמוכים יותר.

מטעים. התפוקה השוטפת בענף המטעים גדלה בשנת תש"ך, במונחים ריאליים, ב-12 אחוזים לעומת גידול של 23 אחוזים בשנת תשי"ט וגידול שנתי ממוצע של 6 אחוזים מתשי"ד עד תשי"ח. מאחר שמחירי הפירות ליצוא עלו בממוצע ב-3 אחוזים, בערך, גדל הפדיון ב-15 אחוזים, בערך. בעוד שתפוקת פרי ההדר, המהווה למעלה מ-60 אחוזים מכלל תפוקת המטעים, גדלה ב-7 אחוזים בלבד, גדלה תפוקת יתר סוגי הפירות ב-18 אחוזים.

הדרים. כמות פרי ההדר ליצוא גדלה בשיעור של 8 אחוזים ומספר התיבות ליצוא הגיע ל-10.2 מיליון. עקב ירידת המחירים בחוץ לארץ ב-9 אחוזים ירד הפדיון במטבע חוץ במיליון דולר בקירוב, אך כיוון שהפרמיות, שניתנו עבור יצוא ההדרים, גדלו ב-4 מיליון ל"י בקירוב, גדל פדיון היצוא למשווק וליצוא במטבע מקומי, בשיעור דומה לגידול שחל בתשי"ט. הפדיון מהשווק

לוח 7

הפדיון הסיטוני משיווק פרי הדר, תשי"ח עד תש"ך

(מיליוני ל"י)

השנה	היצוא		השיווק המקומי					סך הכל	אחוז הגידול השנתי
	מיליוני ל"י (כולל פרמיות)	אחוז הגידול השנתי	לצריכה	אחוז הגידול השנתי	לתעשייה	אחוז הגידול השנתי	סך הכל		
תשי"ח	95.2		9.5		2.0		11.5	106.7	
תשי"ט	97.5	2.5	11.0	15.8	6.1	205.0	17.1	48.6	7.4
תש"ך	100.3	2.8	12.8	16.3	5.2	-15.0	18.0	5.3	3.2

ה מקור: המועצה לשיווק פרי הדר, "ידיו וחשבון לשנת 1959/60".

המקומי גדל יותר מגידול פדיון היצוא, אולם בשיעור נמוך בהרבה מאשר בשנת תשי"ט, שבה גדל במיוחד שיווק הפרי לתעשייה בגלל הגידול באחוז ה"בררה". בשנת תש"ך פחתה הכמות, שהופנתה לתעשייה ב-7 אחוזים, והכמות, שהופנתה לצריכה מקומית, גדלה ב-7 אחוזים בקירוב. מחירי הפרי ליצרן בשוק הצריכה המקומי עלו ב-9 אחוזים אך מאידך, ירד מחיר הפרי לתעשייה ב-7 אחוזים; כלל הפדיון מהשיווק המקומי גדל ב-5 אחוזים. הפדיון הכולל מיצוא ומשיווק מקומי גדל ב-3.2 אחוזים בלבד, ומכאן שהמחירים ליצרן ירדו בממוצע ב-4 אחוזים.

לוח י' 8

התפוקה בענף הפירות, לפי המוצר, תש"ך

אחוז העלייה או הירידה (-) מתשי"ט לתש"ך			
המוצר	הכמות (אלפי טונות)	הערך	המחיר
פ ר י ה ד ר			
ליצוא	398.0	2.3	7.9
לתעשייה	103.3	-13.5	-7.1
לצריכה מקומית	107.8	17.2	7.4
סך הכל	609.1	3.0	7.0
ענבים ונשירים	88.7	42.4	28.6
בננות	34.0	19.5	8.5

ה מק ו ר : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בירידת רווחיות הייצור של פרי ההדר לא היה כדי לערער את מעמדו של ענף ההדרים כענף הכדאי ביותר מבין ענפי החקלאות, למשק המדינה וליצרן כאחד. ואמנם, גידול השטחים הנטועים הגיע בשנה זו ל-25,000 דונם לעומת כ-20,000 דונם בשנת תשי"ט. למעלה ממחצית הנטיעות החדשות היתה במשקי ההתיישבות החדשה. כלל השטח הנטוע הדרים הגיע בסוף שנת תש"ך ל-320,000 דונם, אולם רק כמחציתו היא פרדסים נושאי פרי. בשנת תש"ך גדל השטח המניב ב-25,000 דונם בערך, ומכאן, שהתפוקה הממוצעת לדונם נושא פרי ירדה מ-685 ל-639 ל"י, במחירי תשי"ט¹.

פירות אחרים. הגידול הריאלי הממוצע בתפוקת יתר סוגי הפירות הגיע ל-18 אחוזים, כשיעור הגידול בתשי"ט. לעומת גידול שנתי ממוצע של כ-6 אחוזים בתקופה תשי"ד עד תשי"ח. אמנם, הואטה במידת-מה הרחבת התפוקה של חלק מן הפירות לעומת תשי"ט, שהיתה שנה ברוכה במיוחד ליבולי הגפן והנשירים, אולם העלייה בפירות אחרים היתה גדולה מאשר בתשי"ט ובשנים שקדמו, והיא משקפת את הבשלת ההשקעות במטעי פרי בשנים האחרונות. תפוקת הפירות הנשירים והענבים גדלה ב-29 אחוזים, על אף ירידה של 22 אחוזים ביבול הכולל של ענבי היין ושל 33 אחוזים — ביבול השזיפים, בשל גורמים אקלימיים, בעיקר בולט הגידול בייצור תפוחי עץ — קרוב ל-60 אחוזים; מ-14 אלף טון ל-22 אלף טון — וביבול ענבי המאכל, ב-8 אחוזים. גם

¹ יש להביא בחשבון כי היבול בפרדסים צעירים הינו נמוך מהממוצע, ועולה בהדרגה עד הגיע הפרדס למלוא פוריותו.

יבולי הפירות האחרים גדלו: הפירות הסובטרופיים — ב־8 אחוזים, והבננות — ב־8 אחוזים, מאידך חלה ירידה נוספת ביבול הזיתים, כנראה בגלל הבצורת. על אף הגידול הניכר בהיצע הפירות עלו, בממוצע, המחירים ליצרן. הירידה ביבולי השזיפים והענבים הביאה לעלייה ניכרת במחיריהם ואילו הגידול בהיצע הבננות, התפוחים ויתר הפירות הנשירים היה מלווה בירידת מחירים קלה — או אף בעלייה (בבננות). התפתחות זו ניתן להסביר בעיקר על-ידי ויסות השיווק באמצעות איסום, המאפשר פיזור של ההיצע על פני מרבית חודשי השנה.

רק כ־66 אחוזים ממטעי הנשירים, הענבים והסובטרופיים בסוף 1960 היו נושאי פרי. חלק מהם היו בראשית ההנבה, ויבוליהם עתידים לעלות בשנים הקרובות. אף כי לפי התחזיות הקיימות צפויים עודפים ניכרים במרבית סוגי הפירות הללו, נמשכה נטיעתם בקצב ניכר גם בשנת תש"ך; היקף הנטיעות עלה ב־15 אחוזים על זה של תשי"ט. בתש"ך נוסף שטח של 3,500 דונם תפוחים, לעומת תוספת של 3,000 דונם בתשי"ט; כן נוספו 3,500 דונם של ענבי מאכל לעומת 2,000 דונם בשנת תשי"ט. חלק מתוספת הנטיעות נעשה על-ידי הסוכנות בהתיישבות החדשה (ענבי מאכל ליצוא ונשירים), ומרביתה — בהתיישבות הוותיקה. הגברת הנטיעה הושפעה במידה ניכרת על-ידי הציפיות האופטימיות, שנתעוררו עם עליית מחירי הפירות, והעלייה בכדאיותם היחסית במשך השנה. כדי למנוע התמוטטות בשוק הפירות עקב עודף היצע, הצפוי בשנים הקרובות, בעיקר בעונת השיא, הגבילה הממשלה בתוקף צו את נטיעת הפירות הנשירים והענבים. אולם הגבלה זו יכולה לבוא לידי ביטוי בנטיעה בעונת תשכ"א, והשפעתה על היצע הפירות תתגלה רק משנת תשכ"ו ואילך.

לוח י"9

תפוקת צמחי התעשייה, תש"ך

המוצר	הכמות (אלפי טונות)	הערך	הכמות *	אחוז ההעלייה או הירידה (-) מתשי"ט לתש"ך
כותנה גולמית	30.0	39.6	44.9	-3.6
בוטנים	16.5	5.4	11.2	-5.2
סלק סוכר	170.0	45.9	38.5	5.3
טבק	1.8	-22.4	-27.2	6.6
חיטה	41.3	-44.1	-44.1	0.0

* האחוז מחושב כשינוי בערך במחירי תשי"ט, ולא כשינוי במשקל הכולל.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

צמחי תעשייה. תפוקת צמחי התעשייה גדלה בשנת תש"ך ב־8 אחוזים בלבד — שיעור נמוך בהרבה מאשר בתשי"ט (33 אחוזים) ובשנים תשי"ד עד תשי"ח (19 אחוזים). האטה זו נבעה בעיקר מירידת יבולי החיטה והטבק בגלל הבצורת. מאידך, גדלה תפוקת הכותנה במידה ניכרת וכן תפוקת סלק הסוכר והבוטנים. המגמה, הניכרת בשנתיים האחרונות, להרחבה מהירה של תפוקת צמחי תעשייה אלה היא תוצאה מעלייה בכדאיותם היחסית לעומת גידולי הירקות והמספוא. מחיר סלק הסוכר עלה במידת-מה ואילו מחיר סיבי הכותנה לחקלאי לא נשתנה, לאחר שהממשלה הגדילה את התמיכה מ־420 ל־620 ל"י לטון, עם הורדה מקבילה במחיר

ששילמו המטוויות, לשם השוואת מחיר הכותנה המקומית עם מחירי כותנת היבוא. מחיר הבוטנים ירד במידת-מה.

ההרחבה המהירה יחסית של שטחי הכותנה וסלק הסוכר לעומת הבוטנים, המהווים במקרים רבים גידול אלטרנטיבי על אותן הקרקעות ובאותם המימים, עומד בסתירה לעדיפותו של ייצור הבוטנים על המוצרים האחרים מבחינת משק המדינה¹. גם במתן התמיכה בשנת תש"ך, בשיעור של כ-40 ל"י לטון בוטנים לא היה כדי למנוע בעד ירידת כדאיותם ביחס למוצרים האלטרנטיביים. נוסף לכך גדולה יותר ההזדקקות לעבודה שכירה בקטיפ הבוטנים, בעוד שבכותנה ובסלק סוכר רבות יותר אפשרויות המיכון המונהג בעידוד הממשלה, ומשום כך מעדיפים היצרנים גידולים אלה.

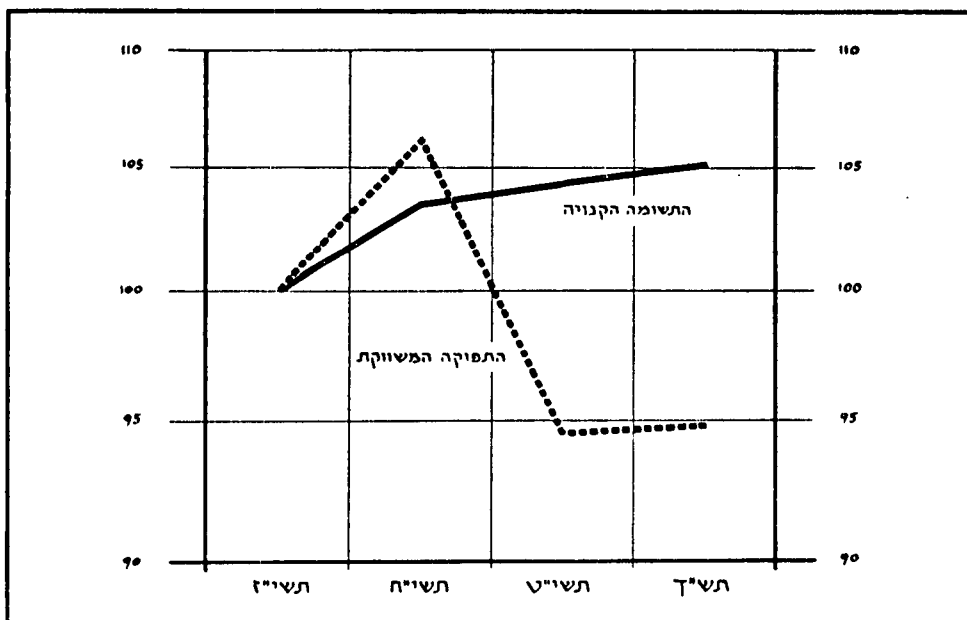
3. התשומה

התשומה הריאלית של חומרי גלם ושירותים (פרט לשכר עבודה, ריבית ודמי חכירה) עלתה בתש"ך ב-6 אחוזים, בערך, לעומת תשי"ט. תשומת העבודה ירדה כנראה ב-2 אחוזים², ולכן

דיאגרמה 4

מדדי המחירים של התפוקה החקלאית המשווקת ושל התשומה הקנויה, תשי"ז עד תש"ך

(תשי"ז=100)

¹ לפי חישובי המרכז המשותף לתכנון חקלאי מגיע מחיר הדולר ערך מוסף בבוטנים לפחות מ-3 ל"י לעומת כ-4 ל"י לדולר ערך מוסף בכותנה.

² כפי שהיא נמדדת על-יסוד אימדן מספר ימי העבודה הסטנדרטים (של 8 שעות) שהושקעו בחקלאות (לעניין פרטי החישוב ראה הנספח לדו"ח בנק ישראל, 1960). חישוב זה אינו מביא בחשבון את עליית איכות העבודה עקב שינויים בהרכב הייצור ואת עליית הרמה המקצועית הממוצעת, שהם, למעשה, בבחינת עלייה "כמותית" מוסתית בתשומת העבודה.

התשומה הגולמית בחקלאות (פרט לערך המוסף) לפי המקור, תשי"ט ותש"ך

המקור	הערך במחירים שוטפים (מיליוני ל"י)		אחוז העלייה או הירידה (-) מתשי"ט לתש"ך	
	תשי"ט *	תש"ך	הכמות	המחיר
קניות מסקטורים אחרים				
מספוא	112.0	141.7	26.6	25.5
דשנים	16.3	16.8	3.3	2.4
זרעים	4.2	4.1	-3.0	0.5
חומרי הדברה ותרופות	9.6	10.5	9.1	12.8
מים	30.0	34.4	14.7	10.9
חומרי אריזה	24.1	25.0	3.6	6.5
הובלה	16.4	16.9	3.4	4.8
חלקי חילוף, תיקונים				
וכלים קטנים	15.1	14.4	-4.5	-7.4
דלק וחשמל	8.9	9.3	4.6	4.3
שירותים	5.2	5.8	11.9	8.2
מסים	9.2	10.7	16.9	9.8
צינורות ואביזרי השקייה	1.6	1.3	-20.0	-20.5
שונות	1.8	1.5	-19.0	-20.7
סך הכל	254.4	292.4	15.0	14.0
קניות מתוך החקלאות				
מוצרי ביניים	105.8	92.6	-12.5	-13.4
בלאי **	42.7	45.6	6.8	4.4
סך הכל	148.5	138.2	-6.9	-8.2
סך כל התשומה	402.9	430.6	6.9	5.8

* נתונים מתוקנים.

** אומדן מתוקן לפי מחקרו של ד"ר א. ל. נעתון (ראה סקר בנק ישראל מס. 11).

ה מקור: הלשכה אמריקנית לסטטיסטיקה.

הגיע הגידול הריאלי בכלל התשומה (פרט לריבית ודמי חכירה) ל-3 אחוזים, בערך. מאחר שגם התפוקה גדלה בשיעור דומה, נמצא, שהתפוקה הממוצעת ליחידת תשומה (כלומר פריון הייצור)¹ נשארה ללא שינוי בעוד שבשנים הקודמות חל בה גידול ניכר מדי שנה בשנה. אי גידולו של פריון הייצור הממוצע בשנת תש"ך מוסבר בעיקר על-ידי פגיעת הבצורת שהיתה השנה קשה יותר מאשר בשנים הקודמות. אילולא הבצורת היתה נמשכת, כנראה, המגמה של עליית פריון הייצור, שציננה את השנים הקודמות.

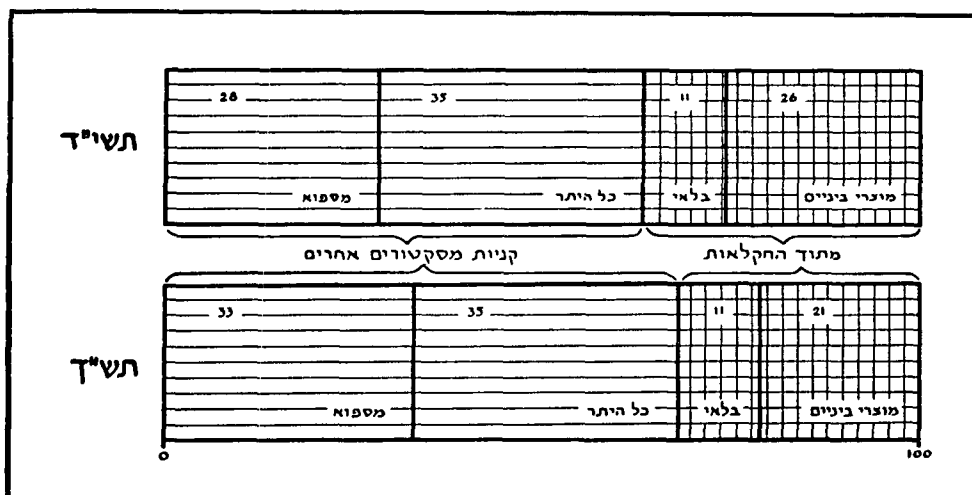
מחירי התשומה לא עלו אלא באחוז אחד, וערך התשומה הכוללת של חומרים ושירותים עלה ב-28 מיליון ל"י והסתכם ב-430 מיליון. ערך התשומה הקנויה גדל ב-38 מיליון ל"י, שהם 15 אחוזים, והסתכם ב-292 מיליון ל"י. עלייה זו נובעת בעיקר מעלייה ריאלית ב-14 אחוזים, בעוד שבמחירי התשומה לא חל שינוי מובהק. מאחר שגם המחירים ליצרן של התפוקה המשווקת, היו יציבים, לא חל שינוי ב"תנאי הסחר" של החקלאות.

לעומת הגידול הרב בתשומה הקנויה מסקטורים אחרים פחתו התשומות שניקנו מהחקלאות בגלל הבצורת שהקטינה, כאמור, את תפוקת מוצרי הביניים. בשל כך היה צורך להשלים את החסר במזון לבעלי החיים מיבוא, וקניות המספוא גדלו ביותר מ-25 אחוזים.

דיאגרמה י" 5

תשומות החומרים והשירותים בחקלאות, תשי"ט ותש"ך

(אחוזים)

תיקון טעות: במלבן העליון צריך להיות תשי"ט במקום תשי"ד.

פרט לגידול הרב בכמות המספוא שנקנתה חל גידול ניכר בתשומת המיים, שגדלה ב-11 אחוזים, בעקבות הרחבת שטח השלחין והגברת ההשקיה בגלל תנאי הבצורת החמורים. כמות המיים הממוצעת לדונם גדלה משום כך בשנת תש"ך ב-5 אחוזים. תשומת חומרי ההדברה

¹ בעוד שהשינויים בפריון הייצור המובאים בפרק "ההשכונות הלאומיים" מבוססים על השינויים בפריון ההון הקבוע והעבודה, וגמדים על-פי היחס בין התוצר הנקי לבין תשומות ההון והעבודה, מבטא היחס כאן גם את פריון התשומות השוטפות של חומרים ושירותים, פרט לריבית ודמי חכירה. (להסבר מפורט של אופן החישוב—ראה הנספח הסטטיסטי לדו"ח זה).

והתרופות, גדלה ב־13 אחוזים עם הגברת המלחמה במזיקי הכותנה וההדרים, במגפת הפה־והטלפיים ובפגעים אחרים, שפקדו את החקלאות. לעומת הגידול, שחל במרבית סעיפי התשומה, חלה ירידה ריאלית בשנה זו בתשומת שירותי המיכון, חלקי חילוף, תיקונים וכלים, ובתשומת הצינורות ואביזרי ההשקיה. כאמור, היו מחירי התשומות יציבים, בממוצע, אולם המגמות במחירי התשומות השונות לא היו אחידות. בעוד שבמחירי הורעים, חומרי ההדברה והתרופות, חומרי האריזה וההובלה חלה ירידה של 1.5 עד 3.5 אחוזים, עלו מחיריהם של יתר מרכיבי התשומה בשיעורים המגיעים עד 3.5 אחוזים (פרט למסים).

לוח יי־11

השטח המעובד, תשט"ז עד תש"ך

(אלפי דונמים)

תש"ך	תשי"ט	תשי"ח	תשי"ז	תשט"ז	
ב ע ל					
727	743	696	699	679	גידולי תעשייה
1,645	1,681	1,630	1,596	1,629	גידולי מספוא וגרעינים *
62	87	72	89	84	ירקות, תפוחי־אדמה ומיקשה
229	237	235	233	225	מטעים
87	122	122	103	103	שונות
2,750	2,870	2,755	2,720	2,720	סך הכל
ש ל ח ין					
320	295	275	246	213	הדרים
165	148	135	119	98	מטעים אחרים
293	327	326	310	241	גידולי מספוא וגרעינים
196	200	207	190	196	ירקות, תפוחי־אדמה ומיקשה
191	135	121	118	103	גידולי תעשייה
44	42	42	41	40	בריכות דגים
96	83	79	46	74	שונות
1,305	1,230	1,185	1,100	965	סך הכל
4,055	4,100	3,940	3,820	3,685	סך כל המעובד
110	111	107	104	100	מדד השטח המעובד
135	127	123	114	100	מדד שטח השלחין

* החיטה כלולה בגידולי התעשייה.
ח ס ק ו ר : חֶשֶׁבֶת הַמַּרְכֻּזִּים לַמַּטְרִימְטִיקָה.

היקף השטח המעובד נשאר ללא שינוי, כ־4 מיליון דונם. חלקו של שטח השלחין עלה במידת־מה, והוא היווה כשליש מכלל השטח המעובד. שטח השלחין הורחב ב־6 אחוזים והסתכם ב־1.3 מיליון דונם, ואילו שטח הבעל פחת ב־4 אחוזים והגיע ל־2.8 מיליון דונם. הצמצום בשטח הבעל נבע מהרחבת שטחי השלחין ומצמצום שטח גידולי הקייץ עקב הבצורת.

בהרכב שטח הבעל לא חל שינוי ניכר, פרט להפחתת שטח המיקשה.
 גם בהרכבו של שטח השלחין היו השינויים מועטים. השינויים העיקריים הם בשטח גידולי
 התעשייה והמטעים. שטחם של גידולי התעשייה הורחב ב-41 אחוזים. מרבית הגידול חל
 בכותנה. ששטחה הורחב מ-69 אלף דונם בתשי"ט ל-105 אלף דונם בתש"ך, עלייה של 52 אחוז.
 שטח ההדרים גדל ב-25 אלף דונם, שהם 8 אחוזים, ושטח שאר המטעים גדל ב-17 אלף דונם,
 שהם 11 אחוזים.

לוח י"ב

שטח השלחין ותשומת המים בחקלאות, תשט"ז עד תש"ך

היחידה	תשט"ז	תשי"ז	תשי"ח	תשי"ט	תש"ך
שטח השלחין	965	1,100	1,185	1,230	1,305
כמות המים	830	830	1,000	990	1,100
כמות המים לדונם	860	755	844	805	843
	100	88	98	94	98
שנה גשומה (+)					
או שחונה (-)					
	+	+	-	-	-

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לנתונים המים.

4. ההכנסות

ההכנסה, שנוצרה בחקלאות, גדלה בשנת תש"ך ב-21 מיליון ל"י, שהן כ-6 אחוזים, והסתכמה
 ב-400 מיליון ל"י, בקירוב, לאחר גידול ב-2.5 אחוזים בתשי"ט, ואילו בשנים תשי"ד עד תשי"ח
 היא גדלה בשיעור שנתי ממוצע של יותר מ-20 אחוזים. מאחר שבערך המוסף הנובע מהחקלאות
 לא חל גידול ריאלי, היה הגידול בהכנסה שנוצרה תוצאה מעליית מחירים ליצרן. למעשה, נבע
 הגידול כולו מהגדלת הסובסידיות לחקלאות, שכן ערך התוצר החקלאי הנקי במחירים שוטפים
 לא עלה.

חלקה של ההכנסה הנוצרת בתפוקה הגולמית לא השתנה בשנת תש"ך והגיע ל-48 אחוזים.
 לאחר ירידה בתשי"ט, עקב עליית תשלומי הריבית בקרוב ל-3 מיליון ל"י, גדלה הכנסתם הנקייה
 של בעלי המשקים ב-18.6 מיליון ל"י, בלבד, שהם 7.4 אחוזים. מאחר שרמת מחירי הצריכה
 עלתה ב-2 אחוזים, מהווה תוספת זו להכנסה הנקייה עלייה של 5 אחוזים בהכנסה הריאלית. מספר
 יחידות המשק החקלאיות לא השתנה לפי הערכה, ולכן שווה שיעור העלייה בהכנסה הממוצעת
 ליחידת משק לשיעור העלייה בהכנסה הכוללת בחקלאות. לעומת זאת, נראה, כי מספר ימי
 העבודה של בעלי המשקים ובני משפחתם עלה במידת מה, ולפיכך היה שיעור הגידול בהכנסה
 הנקייה ליום-עבודה נמוך יותר.

"העמקת התעסוקה" בהתיישבות בעקבות תוספת אמצעי הייצור והרחבת התפוקה התבטאה
 גם בירידת-מה במספר ימי העבודה השכירה בחקלאות, במיוחד בעבודות היוזמות. לפי אומדן
 גס הגיעה הירידה ל-2 אחוזים. הרחבת התפוקה החקלאית הביאה גם לשימוש יצרני יותר בעבודה
 השכירה, שכן חלק מעובדי העבודות היוזמות בשנת תשי"ט עבר לעבודה יצרנית, במיוחד בקטיפ
 הדרים, בבציר, באסיף בוטנים ובקטיפ כותנה. בעקבות תהליך זה, וכן בשל עליית שיעורי השכר

¹ במחירים קבועים של התפוקה והתשומה.

הערך המוסף בחקלאות, תשי"ט ותש"ך
(מיליוני ל"י)

העלייה		תש"ך	תשי"ט *	
אחוזים	מיליוני ל"י			
0.0	0.0	98.7	98.7	שכר עבודה
10.1	2.8	30.6	27.8	ריבית ודמי חכירה
7.4	18.6	269.9	251.3	הכנסות בעלי המשקים
5.7	21.4	399.2	377.8	הערך המוסף

* מספרים מתוקנים.
ח.מ.ק.ר: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

כתוצאה מהגדלת תוספת היוקר ומ"זחילת השכר", עלה השכר הממוצע בחקלאות ב־2 אחוזים בערך¹ והגיע ל־8.1 ל"י ליום, לרבות תשלומים נלווים. לפיכך לא חל שינוי בסך תשלומי השכר בחקלאות.

הסובסידיות לחקלאות הוגדלו ב־24 מיליון ל"י². לולא הגדלה זו היו הכנסות בעלי המשקים מהיקף הייצור של תש"ך פוחתות ב־3 מיליון ל"י בקירוב. עיקר הגדלת הסובסידיות היתה

הסובסידיות הקשורות בתפוקה החקלאית, תשט"ז עד תש"ך
(מיליוני ל"י)

תש"ך	תשי"ט	תשי"ח	תשי"ז	תשט"ז	
12.5	16.1	11.7	9.0	7.6	חלב
33.0	0.8	—	—	—	בשר *
19.4	11.9	4.0	2.9	1.4	ביצים
5.1	7.7	21.3	12.7	4.8	ירקות
7.7	5.0	4.9	6.6	3.1	שונות
47.7	41.5	41.9	31.2	16.9	סך כל הסובסידיות למוצרים
24.0	6.2	1.2	2.6	—	נזקי טבע ובצורת
71.7	47.7	43.1	33.8	16.9	

* כולל עופות.
** אינו כולל סך של כ־0.8 מיליון ל"י שנתינו לחיכול רפתות עירוניות, שמהציתו מענק ממשלתי.
ח.מ.ק.ר: משרד החקלאות, המחלקה הכלכלית.

¹ מאידך, ניכרה בשנת תש"ך מגמה להרחבת התעסוקה הבלתי מאורגנת בחקלאות, במיוחד באזורים מסויימים במרכז הארץ ובדרומה, שהשפיעה על הורדת השכר הממוצע. אולם אין נתונים מהימנים על כך.
² לכך יש להוסיף את התמיכה של הסוכנות היהודית למשקים צעירים, בסכום של 5 מיליון ל"י לעומת 2.6 מיליון ל"י בתשי"ט. לעומת זאת, פחתו 0.33 מיליון ל"י התמיכות לגורמי הייצור — דשנים ומיים.

התשלום המוגדל לכיסוי נזקי הבצורת, ומשום כך יש להניח, שלולא הבצורת היתה ההכנסה הנקייה גדלה אף ללא הגדלת הסובסידיות. כמו כן עלו במידה ניכרת התמיכות לענף הלול. מאידך, ירדו התמיכות לירקות. הגידול בתמיכות למוצרים עלה בחלקו בגלל הרחבת התפוקה, כגון בכותנה, ובחלקו בעקבות העלאת שיעורי התמיכה, כמו, למשל, לביצים ולבשר. כבשנים הקודמות כן גם בשנת תש"ך אין לראות בכל סכומי הסובסידיות לחקלאות "תמיכה ביצרן", שכן לגבי מוצרים לא מעטים, כמו מוצרי חלב, למשל, יש להניח שהסובסדיה באה בחלקה במקום מחיר השוק, וביטולה עשוי לגרור העלאת המחיר לצרכן בטווח הארוך, ולעיתים אף בטווח הקצר.

5. ההשקעות

ערך ההשקעה הגולמית בחקלאות ירד בשנת תש"ך ב־2 אחוזים בקירוב¹ והסתכם ב־77 מיליון ל"י. מאחר שמחירי ההשקעה עלו, בממוצע, ב־3.5 אחוזים בערך חלה בהשקעה ירידה ריאלי של 5 אחוזים. הירידה חלה בהשקעה במשקים החקלאיים שהסתכמה ב־98 מיליון ל"י

לוח י"א

אומדן ההשקעה הגולמית * בחקלאות, תשי"ט ותש"ך

אחוז העלייה או הירידה (-) מתשי"ט לתש"ך			הערך במחירים שוטפים, מיליוני ל"י		
המחיר	הכמות	הערך	תש"ך	תשי"ט **	
במשקים חקלאיים					
2.0	-10.5	- 8.7	29.4	32.2	מטעים
2.0	- 2.0	0.0	16.8	16.8	מזה: הדרים
1.5	-13.6	-12.4	14.9	17.0	התקנת רשתות השקיה
3.9	-28.2	-25.4	29.0	38.9	בעלי-חיים ומבנים
1.7	- 5.5	- 3.9	24.4	25.4	השקעות אחרות
2.4	-15.9	-13.9	97.7	113.5	סך הכל
במפעלי פיתוח					
ציבוריים ***					
5.0	32.2	38.8	57.2	41.2	מפעלי מים וניקוז
3.7	-16.2	-13.1	22.5	25.9	ייצור, הכשרה ושימור קרקע ומרעה טבעי
4.7	13.5	18.8	79.7	67.1	סך הכל
3.4	- 5.0	- 1.8	177.4	180.6	סך כל ההשקעות

* באומדן רשתות ההשקיה, מכנים ומטעים, לא נכללו (בגלל קשיי מדידה) ההשקעות בחידוש נכסים שנחבלו, הכלולים בהשקעה גולמית.

** מספרים מתוקנים.

*** בניגוד לדו"חות קודמים לא נכללו כאן השקעות הרשויות המקומיות (פרט למועצות אזוריות) בייצור ובמפעלי מים.

ח מ ק ו ר: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

¹ בגלל אי הדיוק של האומדן ניתן לומר שלא חל כאן שינוי.

בערך — ירידה של כ־16 אחוזים בהשקעה הריאלית. לעומת זאת, עלו ההשקעות הריאליות, במפעלי הפיתוח הציבוריים ב־13.5 אחוזים והסתכמו ב־80 מיליון ל"י בערך. חלקן של השקעות החקלאים בכלל ההשקעות בחקלאות ירד, ירדו בעיקר השקעותיהם בבעלי חיים ובמבנים לבעלי־חיים שפחתו בעקבות ירידת הכדאיות. כן ירדו ההשקעות ברישות שטחי שלחין וההשקעות במטעים צעירים, בעקבות הבשלת הנטיעות משנים קודמות.

לוח יי־16

המכונות החקלאיות במשק, 1959 ו־1960

(סוף השנה)

אחוז העלייה או הירידה (-)	1960 **	1959 *	
מספרים מוחלטים			
12.3	7,523	6,700	טרקטורים
-2.8	1,827	1,880	זחליים
-18.2	5,696	4,820	אופניים
-0.5	941	950	קומביינים לגרעינים
0.0	476	475	בהנעה עצמית
-2.1	465	475	נגררים
4.2	844	810	מכששים
104.2	49	24	קטפות כותנה
85.7	26	14	חד־טוריות
130.0	23	10	דו־טוריות
ל־1,000 דונם			
14.1	1.86	1.63	טרקטורים
-2.2	0.45	0.46	זחליים
18.7	1.40	1.18	אופניים

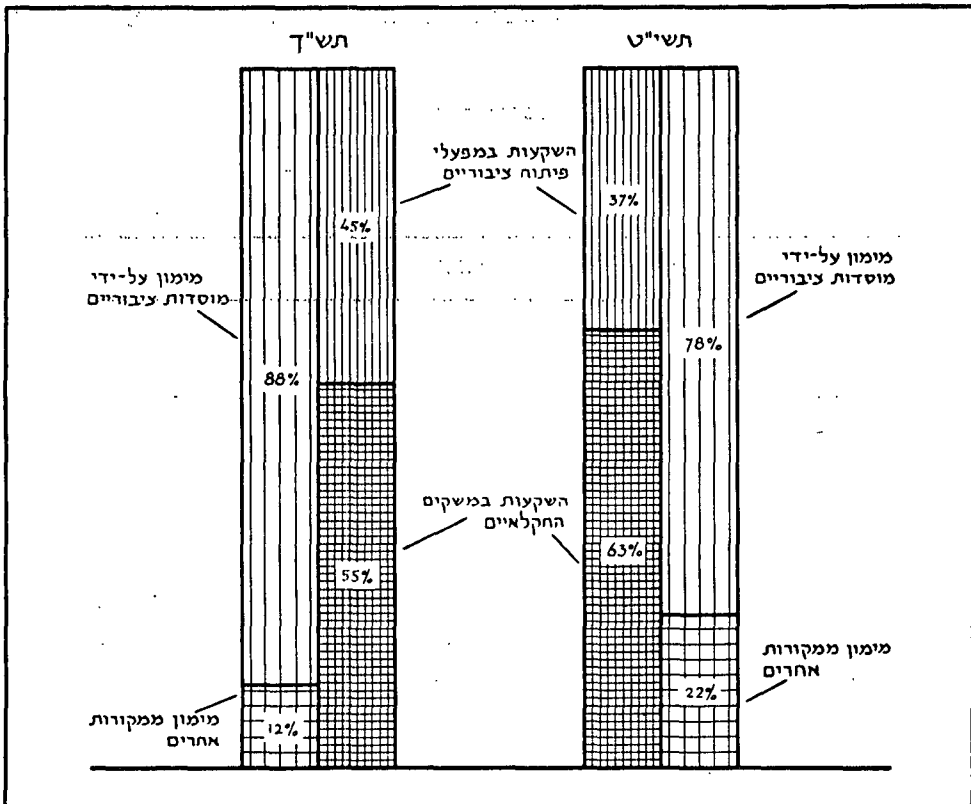
* מספרים מתוקנים.

** אומדן ארעי.

ח מ ק ר : השכח המרכזית לסטטיסטיקה והמועצה לייצור ולשיווק כותנה.

בהשקעות האחרות בחקלאות לא חלו בדרך כלל שינויים ניכרים. ההשקעות בציוד ובמיכון פחתו לעומת שנת תשי"ט ב־5 עד 6 אחוזים בגלל צמצום ברכישת טרקטורים, בעוד שההשקעה במכונות החקלאיות האחרות עלתה, במיוחד בקטפות כותנה. מספר הקומביינים לגרעינים כמעט ולא השתנה. מספר הטרקטורים, ובעיקר האופניים גדל ב־12 אחוזים לעומת 20 אחוזים בתשי"ט. העלייה בהשקעות במפעלי הפיתוח הציבוריים מקורה בזירוז ביצועו של מפעל המיים הארצי. ההשקעות במפעלי המיים והניקוז עלו ב־16 מיליון ל"י, המהוות עלייה ריאלית של 32 אחוזים. לעומת זאת ירדה ב־16 אחוזים ההשקעה הריאלית בייצור, הכשרה ושימור קרקע המבוצעת בדרך כלל במסגרת העבודות היוזמות. הירידה באה בעקבות הרחבת התעסוקה היצרנית בחקלאות ובענפי משק אחרים.

מקורות המימון של ההשקעות בחקלאות, תשי"ט ותש"ך
(אחוזים)

יש לראות בצמצום ההשקעות בתש"ך המשך למגמת הירידה של השנים הקודמות עקב עודף כושר ייצור, הקיים בענפים רבים. יש להניח, שלולא בעיות ביסוסה של ההתיישבות החדשה, היו ההשקעות פוחתות בשיעור רב יותר.¹

6. המימון

(א) מימון ההשקעות

מימון ההשקעות בחקלאות ממקורות ציבוריים גדל בשנת תש"ך ב-13 מיליון ל"י והסתכם ב-155 מיליון ל"י לעומת 142 מיליון ל"י ב-1959. משקלו של המימון הציבורי בכלל ההשקעות גדל מ-78 אחוזים בתשי"ט ל-88 אחוזים בתש"ך (ראה לוח י"ז-17).
75 מיליון ל"י מתוך המימון הציבורי בשנת תש"ך שימשו למימון ההשקעות במשקים חקלאיים, והשאר — למימון ההשקעות במפעלי הפיתוח הציבוריים.

¹ דיון מפורט בעניין זה — ראה דו"ח בנק ישראל, 1959, עמ' 121.

מקורות המימון של ההשקעות בחקלאות*, תשי"ט ותש"ך

תשי"ט**		תש"ך	
מיליוני ל"י	אחוזים	מיליוני ל"י	אחוזים
142	78	155	88
39	22	22	12
181	100	177	100

מוסדות ציבוריים***

מקורות אחרים****

סך הכל

* בענין הנדרת ההשקעות בחקלאות — ראה הערות ללוח י"ז.

** מספרים מתוקנים.

*** הממשלה, הסוכנות היהודית, הקרן הקיימת לישראל, הרשויות האזוריות, בנק החקלאות לישראל ו"מקורות".

הנדרה זו שונה מהנדרת המימון הציבורי בפרק ה', "ההשקעה במשק".

**** לרבות חיסכון שוטף, קרנות בלאי של החקלאים ואשראי בנקאי מסחרי ופרטי.

ח מ ק ו ר : מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית, הקרן הקיימת לישראל, החשב הכללי במשרד האוצר, משרד העבודה ו"מקורות".

בעוד שהיקף המימון הציבורי של ההשקעות במשקים חקלאיים היה דומה בשתי השנים, תש"ך ותשי"ט (75 מיליון ל"י), גדל הסכום, שהופנה להשקעות במפעלי פיתוח ציבוריים מ-67 מיליון ל"י בתשי"ט ל-80 מיליון ל"י בתש"ך, עקב הרחבת ההשקעות במפעל המיים הארצי. יתרת מימון ההשקעות במשקים חקלאיים מאמצעי החקלאים עצמם הגיעה בתש"ך ל-22 מיליון ל"י לעומת 39 מיליון ל"י בתשי"ט. צמצום המימון העצמי של החקלאים קשור בהקטנת ההשקעות, שאינן נהנות ממימון ציבורי. גם בתש"ך היה המימון העצמי של ההשקעות החדשות במשקים חקלאיים קטן במידה ניכרת מהבלאי. אולם יש להביא בחשבון את העובדה שייתכן כי חלק מההשקעות בחידוש נכסים לא נכללו באומדן. (ראה הערה ללוח י"ז).

(ב) מימון הייצור השוטף

יתרות האשראי הבנקאי לחקלאות הסתכמו בסוף שנת 1960 ב-156 מיליון ל"י, שהן תוספת של 13.5 מיליון ל"י לעומת סוף שנת 1959. לעומת עלייה של 6 אחוזים בערך התפוקה בשנת תש"ך, ושל 7 אחוזים בערך התשומה, במחירים שוטפים, הגיע שיעור הגידול של האשראי הבנקאי לזמן קצר ל-9 אחוזים. תוספת האשראי הבנקאי לזמן קצר בשנת 1960 מקורה באשראי שניתן על-ידי המוסדות הבנקאיים במסגרת השחרורים מנזילות. האשראי, שמקורו בנכיון-משנה של בנק ישראל, ירד במידת-מה ואילו באשראי, הנובע מפקדונות הממשלה במוסדות הבנקאיים, לא חל כל שינוי. הגידול האיטי ביתרות האשראי לעומת הגידול ב-1959 ולעומת הגידול הממוצע בשנים 1955 עד 1959 מוסבר בעיקר בהאטת הגידול בתפוקה. הגדלת האשראי המוכוון¹ הסתכמה ב-14 מיליון ל"י בערך, שהן 17 אחוזים. כל התוספת באשראי לזמן קצר באה מהאשראי המוכוון. הגדלת האשראי בשיעור גבוה יותר מגידול התפוקה

¹ תכנית הכונתת האשראי מעובדת מדי שנה בשנה על-ידי משרד החקלאות ובנק ישראל במשותף. היא מיועדת לעודד את הרחבת הייצור של המוצרים החיוניים למשק על ידי מתן מקדמות של אשראי בנקאי, המשוחרר מהוראות הנזילות, ועל-ידי נכיון משנה בבנק ישראל.

הכוללת, נבעה איפוא מעליית חלקם בכלל התפוקה של אותם הענפים הכלולים בתכנית הכוונת האשראי.

לוח י"א

יתרות האשראי הבנקאי לחקלאות, 1959 ו-1960

העלייה או הירידה (-) מסוף 1955 לסוף 1960		1960	1959	
אחוזים	מיליוני ל"י	מיליוני ל"י		
אשראי מוכוון				
24	14.4	74.4	60.0	מאמצעי המוסדות הבנקאיים
				נכיון משנה בבנק ישראל
-9	-0.8	8.2	9.0	במטבע מקומי
300	0.3	0.4	0.1	במטבע חוץ
				מפקדונות הממשלה במוסדות
0	0.0	12.5	12.5	בנקאיים—אשראי להון חוזר
17	13.9	95.5	81.6	סך כל האשראי המוכוון
אשראי בלתי מוכוון				
0	-0.5	60.5	61.0	מאמצעי המוסדות הבנקאיים
9	13.5	156.1	142.6	סך כל יתרות האשראי לחקלאות
12	14.0	135.0	121.0	מזה: על ידי מוסדות בנקאיים

המקור: בנק ישראל.

האשראי לכותנה הוגדל השנה בשיעור גבוה מאשר ליתר הענפים ומשקלו היחסי של הענף בכלל האשראי המוכוון עלה. פרט לירידה במשקלם היחסי של הפלחה וההלוואות להתיישבות החדשה, לא חל שינוי במשקל שאר הענפים. חלקה היחסי של הפלחה ירד כתוצאה מהקטנת שטח המורע בגלל הבצורת. תוספת האשראי לענף הבוטנים הסתכמה בשנת 1960 בסכום שווה לזה שבשנת 1959 — 0.9 מיליון ל"י. שיעור הגידול באשראי לענף ירד משום כך מ-22 אחוזים בשנת 1959 ל-18 אחוזים בשנת 1960. האטת גידול האשראי נבעה מהאטת גידול הייצור, כיוון שהאשראי לייצור הבוטנים ניתן בהתאם לגודל השטחים. נראה, שבמקרה זה אין די בקיומו של מימון נוח לעידוד התפוקה, שכן, כאמור, רבה יותר הכדאיות של הגידולים האלטרנטיביים, ובמיוחד הכותנה. תנאי הקרקע והמיים אף הם אינם מאפשרים הרחבת ייצור במקרים מסוימים. צורכי ההון החוזר של החקלאות הסתכמו בתש"ך¹, לפי אומדן, ב-142 מיליון ל"י במוצק²; ההון החוזר לצורכי איסוס הסתכם ב-32 מיליון ל"י, ובסך הכל — 174 מיליון ל"י. לעומת צרכים אלה הסתכם האשראי הבנקאי בשנת תש"ך ביתרה ממוצעת³ של 149 מיליון

¹ על יסוד אומדן הביקוש להון חוזר לייצור החקלאי בשנת תשי"ז, שהובא ב"דין וחשבון של החעדה הציבורית לבדיקת מצב החקלאות", ינואר — 1960.

² באומדן זה הונח שהביקוש להון חוזר גדל בשיעור דומה לגידול התשומה במחירים שוטפים. לגבי אופן עריכת האומדן — ראה הנספח לדו"ח בנק ישראל.

³ ממוצע בין סוף שנת 1959 לסוף שנת 1960.

יתרות האשראי המוכוון, לפי המטרה, 1959 ו-1960

(סוף התקופה)

המטרה	1959		1960		העלייה או הירידה (-) מ־1959 ל־1960
	מיליוני ל"י	אחוזים	מיליוני ל"י	אחוזים	מיליוני ל"י
כותנה לסיבים	13.5	16.6	17.5	18.3	4.0
פרדסנות	21.5	26.3	25.6	26.8	4.1
ארגוני קנייה	7.6	9.3	9.1	9.5	1.5
פלחה	8.0	9.8	8.0	8.4	0.0
בוטנים	5.0	6.1	5.9	6.2	0.9
שונות	20.4	25.0	23.8	24.9	3.4
הלוואות להתיישבות החדשה *	5.6	6.9	5.6	5.9	0.0
סך הכל	81.6	100.0	95.5	100.0	13.9

* לתקופה של שנה עד 8 שנים.
המקור: בנק ישראל.

ל"י, בתוספת של 47 מיליון ל"י של אשראי מהספקים העיקריים, שברובו הוא ניתן בתנאים נוחים ובשער ריבית, שאינו עולה על השער החוקי (מ"המשביר המרכזי, "מקורות", דשנים וחומרים כימיים, חברות הדלק השונות וכד'). כנגד צורכי מימון שוטף שהסתכמו ב־174 מיליון ל"י, עמד, איפוא, לרשות החקלאות אשראי ממקורות בנקאיים ומספקים של חומרי גלם לחקלאות שהסתכם ב־196 מיליון ל"י.

אף שהאשראי קצר המועד, הניתן בתנאים נוחים, עלה על הדרוש למימון השוטף של הייצור, נמשך הלחץ להגדלת האשראי הבנקאי לחקלאות. לחץ זה ניזון מהמתיחות הכספית, שמקורה בעודף הביקוש להון לזמן ארוך בשנים הקודמות², ומהרחבת ענפים, שאינם כלולים במסגרת האשראי המוכוון, כגון, ענפי בעלי החיים. מאידך, ניכרו סימנים להפחתת הביקוש של החקלאות לאשראי בשוק הכספים החופשי בסוף שנת תש"ך ובתחילת שנת תשכ"א.

תופעה זו ייתכן שהיא מעידה על שיפור במצב הכספי, שנבע משילוב של שלושה גורמים: (א) גידול הכנסתם הנקייה של בעלי המשקים ב־7.4 אחוזים לאחר אי־גידול בשנת תשי"ט. גידול זה התרכז במחצית השנייה של השנה, בעיקר לאחר התחלת תשלום פיצויי הבצורת³. (ב) ירידת ההשקעות במשקים החקלאיים וירידת חלקם של החקלאים במימון השקעות אלה ב־17 מיליון ל"י. בעקבות ירידה זו פחת גידול הביקוש למימון בצורת אשראי לזמן קצר. (ג) המשך פעולות ההמרה (קונברסיה) של החובות קצרי המועד באשראי לזמן ארוך, שבוצעו על ידי הממשלה. בשנת 1960 הסתכמה המרה זו ב־3 מיליון ל"י בקירוב. נוסף על כך נעשתה המרה דומה על־ידי הסוכנות לגבי כ־45 קיבוצים (לעומת 32 קיבוצים בתשי"ט), אולם אין עדיין נתונים על ממדיה.

¹ לגבי אופן עריכת האומדן, ראה הנספח לדו"ח בנק ישראל.

² ראה דו"ח בנק ישראל, 1959, עמ' 125.

³ מן הראוי להדגיש, שעד תום השנה החקלאית לא שולמו פיצויי הבצורת שהובטחו במלואם, ולפיכך עלתה ההכנסה במוזמנים בשיעור נמוך מהנוכחי.